

घोडें रस्ता चुकलें आणि कापूस वड गांवास न येतां तें भामाठाण वादाठाणास आलें.

हें गांव मोंगलाईतील असून येथील भिल्लांनींच दरोडा घातला होता. पहांटेच्या सुमारास घोडें गांवाजवळ आलें. दरोडेखोर शेकोटी करून गप्पा मारीत होते. मालाच्या वांटणी संबंधी त्यांचा वाद चालला होता.

‘मी मारवाड्यावर घाव घातले म्हणून माझा वांटा मोठा!’ ‘मी पेट्या पळविल्या म्हणून माझा वांटा मोठा!’ असें ते भांडत होते.

जवळ आलेल्या दासगणूंनीं जरा लक्ष देऊन तें ऐकतांच सर्व परिस्थिति त्यांच्या लक्षांत आली. ‘या चावडींत उतरूं का?’ असें त्या भिल्लांनांच विचारून ते सहज आल्यासारखे शेकोटी-जवळ आले. धीर मोठा यांत शंकाच नाही. दासगणूंनीं आपण वाटसरू असल्याचें भिल्लांना सांगितलें. ‘माझे शिंगरूं हरवलें! आतां काय करावें? कसें सांपडेल कुणास टाऊक!’ असें त्यांनीं म्हटलें तेव्हां त्यांपैकीं एकानें सांगितलें, “इथल्या अमिनाला कळवा.” दासगणू म्हणाले, “मी नवखा-मला अमिनाकडे घेऊन चलतोस का? तुला कांहीं देईन.”

त्या भिल्लाबरोबर जाऊन दासगणूंनीं अमिनाची गांठ घेतली. सर्व परिस्थिति त्याला सांगितली. गुन्हा पकडण्याचें सर्व श्रेय आपणांसच मिळेल असें त्याला निश्चयानें सांगितलें. त्याप्रमाणें अमीन मदतीस आला व थोड्याच वेळांत बहुतेक सर्व आरोपी मुद्देमालासकट पक-

डले गेले. इकडे वॉर्डनच्या देखरेखीखालीं गुन्हाच्या तपासाची धामधूम चालू होती. दासगणूंनीं अमीनास विनंती केली कीं ‘आमचा साहेब येथून जवळच आहे. तरी कृपा करून हे आरोपी व हा मुद्देमाल त्यांस दाखवा. मग सर्वासह आपण ठाण्यावर जाऊ. पुढें कायदेशीर रीतीनें व्यवस्था होईल.’ अमिनानें तें मान्य केलें. वॉर्डन साहेबापुढें येतांच तो प्रथम दासगणूंवर खूप संतापला. पण आरोपी व मुद्देमाल पुढें केल्यानें त्याचा राग जाऊन तो प्रसन्न झाला. दासगणूंच्या नोंदवहीवर त्यानें फार चांगला शेर दिला. ‘आधीं रिकामी होईल ती पहिली वरिष्ठ जागा इतरांच्या आधीं यास द्यावी,’ असें त्यानें लिहिलें. याप्रमाणें दासगणू संकटमुक्त झाले.

बढतीची अशा उत्पन्न झाल्यावर नोकरी सोडणें जिवावर येणें स्वाभाविकच होतें. शिरडीस आल्यावर बाबांनीं त्यांना हटकेंलच. ‘गणू, गंगेंत शपथ कुणी वाहिली नोकरी सोडीन म्हणून? अजून तरी डोळे उघड’ पण दासगणूंनीं तिकडे दुर्लक्ष केलें!

पुढें एका प्रसंगांत दासगणू खरोखरीच कायद्याच्या कचाट्यांत सांपडण्याची वेळ आली. गुन्हाच्या तपासासाठीं आरोपीस वागवितांना, मुळांत अनैतिक नव्हे, पण कायद्याच्या कक्षेबाहेरचें वर्तन झालें. हितशत्रूंनीं या संधीचा फायदा घेऊन काहूर उठविलें. शिक्षा होऊन नांवाला बड्डा लागतो कीं काय, अशी भीति उत्पन्न झाली. श्रीदासगणू त्वरेनें शिरडीस गेले व बाबांना म्हणाले,

“ मागच्या प्रकरणीं माझ्याकडे चूक असूनहि मला वांचविलेंत आणि आतां मी निरपराधी असूनसुद्धां शिक्षा देवविणार काय ? तुमच्या पायाशपथ सांगतो—डाग न लागतां सुटलों तर लगेच नोकरी सोडीन.”

बाबांच्या कृपेनें खरोखर तसें घडलें. चौकशीत दासगणू पूर्ण निर्दोष ठरले.

यानंतर मात्र दासगणूनीं नोकरी सोडण्याचा निश्चय करून राजिनामा पाठविला. राजिनामा दोन तीन महिने संमतच होईना. वारंष्ट साहेबानें समक्ष बोलावून “ वेड्यासारखें करूं नको, अजून राजिनामा परत घे. फकिराच्या नार्दी काय लागलास ? आपल्या पुढच्या आयुष्याचा कांहीं विचार करशील कीं नाहीं ? ” इत्यादि सांगून समजूत घालण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. स्नेही, सोबत्यांनींही तीव्र विरोध दर्शाविला. पण कशाचाहि उपयोग झाला नाहीं. करारी माणसाचा विचार ठरेपर्यंत अवकाश असतो. एकदां निश्चय झाल्यावर मग त्याला मार्गें वळविणें हें धबधब्यावरून

कोसळणाऱ्या प्रवाहाला मार्गें फीर म्हणून सांगण्यासारखेंच आहे.

नोकरी सोडून दासगणू शिरडीस आले. नोकरी सोडली. आतां आपलें पुढें काय ? ही विवंचना मार्गें होतीच. त्यांना काळजी लागलेली पाहून श्रीसाईबाबा म्हणाले, ‘ गणू, देव पाठीराखा असतांना चिंता कसली करतोस ? नांदेडाकडे जा. तेथें मी तुझी सर्व व्यवस्था केली आहे ! ’

‘ बाबा हें नांदेड कोणतें ? पुण्याकडचें का ? ’

‘ छे ! तें नाहीं. व समत नांदेड तिकडे जालन्याच्या खालीं आहे. तिकडे जा. ’ श्रीसाईबाबांची आज्ञा शिरसावंद्य मानून दासगणू महाराज प्रथमच मोंगलाईत आले. त्यांचा ‘ संतकवि ’ असा जो लौकिक झाला तो याच प्रांतांत.

(श्री. अ. दा. आठवले यांच्या ‘ संतकवि श्रीदासगणू महाराज ’ या चरित्रग्रंथावरून)

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥

भास्कर लक्ष्मण नार्वेकर

नवीन फॅशनप्रमाणें, सोन्या—चांदीचे, कलचर मोत्यांचे दागिने तयार मिळतील व ऑर्डरप्रमाणें तयार करून दिले जातील. तसेंच श्री. साईबाबांचीं सोने—चांदीचीं लॉकेट्स व चांदीचे तयार फोटो मिळतील. एक वेळ भेट देऊन खात्री करा. सुंदर फॅशनेबल दागिने तयार करून घ्या.

१८४, ठाकुरद्वार रोड, मुंबई २.

रामलालाची लोकविलक्षण लीला !

श्रीरामकृष्ण परमहंसांच्या खोलीमध्ये प्रभु रामचंद्राची एक बालमूर्ति होती. त्या मूर्तीचे नांव रामलाला. ही मूर्ति त्यांना मिळाली तो प्रकार अत्यंत अपूर्व आणि सामान्य संसारी माणसाचा विश्वास न बसण्यासारखा होता. स्वामी शारदानंदांनी आपल्या 'श्रीरामकृष्ण लीलाप्रसंग' या चरित्र-ग्रंथांत ही कथा विस्ताराने वर्णन केली आहे...त्या मनोवेधक कथेचा गोषवारा स्वामी शारदानंदांच्याच शब्दांत पुढे दिला आहे.....

एके दिवशी जटाधारी या नांवाचा एक रामायत पंथी साधु दक्षिणेश्वरी आला. त्याच्याजवळ रामचंद्राची बालमूर्ति होती. त्या मूर्तीची पुष्कळ दिवसपर्यंत अत्यंत उत्कट भक्तीने पूजा केल्यामुळे त्याचे मन श्रीरामचंद्रचरणी तन्मय होऊन गेलेले असे. श्रीरामचंद्राची प्रकाशमय बालमूर्ति आपल्या समोर खरोखरीच आविर्भूत होऊन आपली पूजा ग्रहण करीत आहे असे दर्शन त्याला दक्षिणेश्वरी घेण्याच्या आधीच अनेकवेळां झालेले होते. त्याची भक्ति व अभ्यास ही वाढत गेली, तसतशी रामचंद्राची बालमूर्ति आपल्याजवळ सदा सर्वकाळ वागत असते, असे त्याला दिसू लागले.

रामलालाच्या सेवेमध्ये सदैव गहून गेलेल्या जटाधारीने आपल्याला रामचंद्राच्या बालमूर्तीचे दर्शन होते, हे कोणाजवळहि बोलून दाखविले नव्हते. तो सदादित श्रीरामचंद्राच्या मूर्तीचे भजन पूजन करण्यांत तन्मय होऊन गेलेला आहे, एवढे फक्त इतर लोकांना दिसत असे. परंतु श्रीरामकृष्णांनी मात्र जटाधारीला पाहतांच त्याचे हे रहस्य जाणले. त्यामुळे त्यांच्या मनांत जटाधारीबद्दल विशेष ओढा उत्पन्न होऊन त्यांनी त्याला लागणाऱ्या सान्या वस्तूंची व्यवस्था केली. दररोज ते

त्याच्या जवळ बसत आणि त्याची पूजा लक्षपूर्वक पाहत. रामचंद्राच्या त्या बालमूर्तीविषयी श्रीरामकृष्णांच्या अंतःकरणांतहि अपूर्व प्रेमाचा जिव्हाळा निर्माण झाला आणि सदैव 'रामलाला'च्या सहवासांत राहण्यांत त्यांना स्थळकाळाचे भान राहिनारसे झाले !

आपली कुलदेवता श्रीरघुवीर हिची यथाविधि पूजाअर्चा आपल्याकडून व्हावी म्हणून श्रीरामकृष्णांनी लहानपणीच राममंत्र घेतला होता. परंतु आतां श्रीरामचंद्राच्या त्या बालमूर्तीविषयी त्यांच्या हृदयांत वात्सल्यभाव निर्माण झाल्यामुळे जटाधारीकडून तो मंत्र यथाविधि पुन्हां घेण्याची उत्कट इच्छा त्यांच्या मनांत उत्पन्न झाली. जटाधारीने आनंदाने या गोष्टीला संमति दिली आणि श्रीरामकृष्ण रामलालाच्या चिंतनांत तद्रूप होऊन गेले.

त्यावेळची हकीकत वर्णन करीत असतांना श्री रामकृष्ण सांगत असतः--

“जटाधारी बाबाजी रामलालाची अनेक दिवसांपासून सेवा करीत असे. तो जेथे जाई तेथे रामलालाला आपल्याबरोबर नेत असे. जी कांही भिक्षा त्याला मिळे तिचा तो प्रथम रामलालास नैवेद्य दाखवी. त्याला प्रत्यक्ष असे दिसे की रामलाला आपला नैवेद्य खात आहे अथवा एखादा पदार्थ मागत आहे,

अथवा आपल्याला फिरायला न्या म्हणत आहे, अथवा अशाच एखाद्या गोष्टीचा हट्ट धरून बसला आहे ! या रामलालाच्या सेवेत जटाधारी निमग्न राहून त्या आनंदांत स्वतःचें देहभानहि विसरून गेलेला असे. रामलाला या सर्व गोष्टी करीत आहे असें मलाहि दिसे, म्हणून मग मीहि रात्रंदिवस बाबाजीजवळ बसून रामलालाच्या लीला बघत असें !

‘जसजसे दिवस जाऊं लागले तस-तशी रामलालाचीहि माझ्यावर प्रीति वाढूं लागली ! जोंपर्यंत मी बाबाजीजवळ बसलेला असें, तोंपर्यंत रामलालाहि तेथे चांगला असे, नीट हौसेनें खेळे, मजा करी, पण मी उठून आपल्या खोलीकडे निघून आलोंरे आलों कीं, रामलालानें माझ्या मागोमाग धांव घेतलीच ! माझ्या-मागें येऊं नको, असें त्याला कितीहि परोपरीनें सांगितलें तरी तो ऐकतच नसे. प्रथम प्रथम वाटे कीं हा सारा माझ्या भ्रमिष्ट डोक्याचा खेळ असावा. मला असें दिसे—अगदीं तुम्ही सारेजण मला जितके स्पष्ट आतां दिसत आहांत तितकें स्पष्ट मला असें दिसे कीं, रामलाला कधीं माझ्या पुढें, तर कधीं माझ्या मागें असा नाचत नाचत माझ्याबरोबर येत आहे ! एखादें वेळीं मांडीवर बसण्याचाच तो हट्ट धरी बरे, एखाद्या वेळीं त्याला चांगला मांडी-वर ध्यावा तर मग त्याची सारखी खाली उतरायची घाई होई ! कांहीं केल्या तो मांडीवर बसत नसे. खाली उतरला रे उतरला कीं त्यानें उन्हांत धूम टोकलीच. कांट्याकुट्यांत जाऊन फुलेंच तोड, गंगेंत जाऊन बुड्याच मार, हा असला त्याचा खेळ चालायचा ! त्याला किती सांगावें—‘बाळ, उन्हांत फिरूं नये, पायाला फोड येताल; बाळ, इतकें पाण्यांत डुंबूं नये, थंडी होईल !’ पण ऐकतो कोण ? जसें कांहीं हें सारें

मी दुसऱ्याच कोणाला सांगत आहे अशा रीतीनें दुर्लक्ष करावें, असें होत असे. फार तर उगीच एखाद्या वेळीं त्यानें त्या आपल्या कमलपत्रासारख्या सुंदर नेत्रांनीं माझ्याकडे टक लावून पाहावें आणि खद-खदा हंसावें झालें ! त्याचा अवखळपणा आपला चालूच ! मग मात्र मला खराच राग येई आणि मी म्हणें, थांब, आतां तुला धरून असा मार देतो कीं, तुला जन्मभर त्याची चांगली आठवण राहिल. असें म्हणून त्याला उन्हांतून नाही-तर पाण्यांतून ओढून खोलींत न्यावें आणि त्याला खोलींतच बसवून ठेवावें. पण तरी काय ? त्याच्या खोड्या आपल्या सुरू असायच्याच ! मग मात्र त्याला एखाद दुसरी चापट मारावी. असा मार बसला कीं लगेच त्याचे डोळे पाण्यानें भरून येत आणि केविलवाण्या मुद्रेनें तो माझ्याकडे पाही. त्याचें तें केविलवाणें तोंड पाहिलें म्हणजे मात्र मनाला फार दुःख होई आणि त्याला मांडीवर घेऊन त्याची समजूत घालून मी त्याला उगी करी !

“एक दिवस मी स्नान करायला निघालों. त्यानेंहि हट्ट धरला कीं मी येतो ! मग काय करणार ? त्याला आपल्याबरोबर घेऊन गेलों झालें ! पण नदीवर गेल्या-बरोबर त्यानें एकदां नदींत जी उडी टाकली, तो कांहीं केल्या मग बाहेरच यायला तयार होईना ! त्याला किती सांगून पाहिलें पण कांहीं नाही. त्याचें आपलें डुंबणें सुरूच. मग राग येऊन मी नदींत उतरलों आणि त्याला पाण्यांत दडपून म्हणालों.

‘आतां डुंब कसा डुंबतोस तो ! मघांपासून जसें थैमान मांडलें आहेस ! आणि काय सांगूं—त्याचा प्राण कासावसि होऊन तो एकदम पाण्यांतून ताडकन् उभा राहिला आणि धापा टाकूं लागला. तेव्हां त्याची ती अवस्था

—श्रीसाईलीला

पाहून माझ्या डोळ्यांत पाणी आलें आणि 'अरेरे! मी चांडाळानें हें काय केलें!' असें म्हणत त्याला पोटाशी धरून मी नदीतून त्याला बाहेर घेऊन आलों.

'आणखी एक दिवस, असेच त्याच्यासाठी मनाला जे काय कष्ट झाले आणि मी किती वेळ रडलों तें सांगतां सोयें नाही. त्या दिवशीं त्यानें असाच कांहीं हट्ट घेतला म्हणून त्याची समजूत करण्यासाठी मी त्याला थोडेसे पोहे न निवडतांच खायला दिले. थोड्या वेळानें पाहतों तों त्या पोह्यांतल्या फोलकटांनीं त्याची ती सुकुमार जीभ चिरली होती! हें बघून मला ब्रह्मांड आठवलें. मी त्याला मांडीवर घेऊन बसलों आणि गळा काढून रडायला सुरुवात केली. हाय हाय! ज्याच्या तोंडाला इजा होऊं नये म्हणून कौसल्या मातेनें नेहमीं काळजी घ्यावी, आणि दूध, लोणी असले मऊ मऊ पदार्थच खाऊं घालावे, त्याच्या तोंडांत त्या दिवशीं तसले ते दरिद्री पोहे भरतांना मला चांडाळाला एवढा संकोच वाटला नाही.....'

हें बोलतां बोलतां श्रीरामकृष्णांचा तो त्यावेळचा शोक पुन्हां उसळला आणि आमच्यासमोर गळा काढून, ते एवढ्यानें ओक्साबोक्सीं रडूं लागले कीं, त्यांच्या त्या दिव्य प्रेमाचा लवलेशहि आम्हांला समजला नाही तरी, आमचे डोळे पाण्यानें भरून आले!

मायाबद्ध आम्ही माणसें, रामलालाच्या या गोष्टी ऐकून स्तंभित आणि हतबुद्ध होऊन गेलों. भीतभीत आम्ही खोलींतल्या रामलालाच्या त्या मूर्तीकडे पाहिलें— म्हटलें आपल्यालाहि श्रीरामकृष्णांसारखें कांहीं दिसतें कीं काय! पण छे: ! कुठें

कांहीं नाही! आणि कांहीं दिसेल तरी कसें? रामलालावरचें श्रीरामकृष्णांचें प्रेम आमच्यापाशीं कुठें होतें? श्रीरामकृष्णांसारखी भावतन्मयता आमच्यामध्ये कुठें आहे कीं जीमुळें आमच्या या चर्मचक्षूंना रामलालाची जिवंत मूर्ति दिसावी? आम्हांला तर त्या मूर्तीवांचून कांहींच दिसत नाही आणि त्यामुळें मनांत मात्र असें आलें कीं, रामकृष्ण सांगतात तसें खरोखरीच घडलें असेल काय?

संसारांतील सर्व विषयांत आमची हीच स्थिति होत असते आणि संशय पिशाच सदैव आमच्या मानगुटीला बसलेले असतें. अविश्वास—सागरांत आपण सारे सदैव गटंगळ्या खात असतो. हेंच पहाना—ब्रह्मज्ञ ऋषींनीं सांगितलें— 'सर्व खलु इदं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन—' जगामध्ये एक सच्चिदानंद ब्रह्मावांचून दुसरी कोणतीहि वस्तु नाही; जगांत दिसणारे नाना पदार्थ व नाना व्यक्ति यांपैकी एकहि वास्तविक सत्य नाही.' आम्ही मनांत म्हणतो 'असेलहि कदाचित्' मग संसाराकडे आम्ही अगदीं तीक्ष्ण दृष्टीनें पाहूं लागतो! पण काय? एकमेवाद्वितीयम् अशा त्या ब्रह्मवस्तूचा नामगंधहि कुठें आम्हांला आढळून येत नाही! आम्हांला दिसतें फक्त लांकूड, माती, घरदार, माणसें, जनावरे, नाना तऱ्हेचे व रंगाचे पदार्थ, हेंच सारे! हें पाहून मग मनांत येते—ऋषी भांगविंग तर प्याले नसतील! नाही तर असला हा विलक्षण सिद्धान्त त्यांनीं कसा सांगितला असता? पण ऋषि यावर पुन्हा म्हणतात, 'बाबांनो, असें नव्हे. अगोदर तुम्ही कायावाचामनानें संयम आणि पवित्रता यांचा अभ्यास करा. आपलें चित्त स्थिर करा. म्हणजे मग

आम्ही काय म्हणतो हें तुम्हांला नीट समजून येईल...' यावर आम्ही म्हणतो की, 'ऋषींनी! या पोटाच्या विवंचनेपुढे आणि इंद्रियांच्या झगड्यापुढे आम्हांला हें सगळें करायला फुरसत कुठे आहे? बरें समजा, तुमचें म्हणणें ऐकून आम्ही ब्रह्म-प्रातीच्या मार्गे लागलों आणि त्याची प्राप्ति झालीच नाही तर तुमचा तो अनंत आनंद आणि शांति वगैरे नुसत्या कवि कल्पनाच ठरायच्या; मग घड हेहि नाही नि घड तैहि नाही अशी आमची त्रिशंकुसारखी केविलवाणी गत व्हायची! छे! ऋषींनो, तुम्हींच आपले त्या अनंत आनंदाचा आस्वाद घेत खुशाल राहा! आम्हांला हें रूपरसादि विषयांपासून मिळणारें थोडेंबहुत सुख आहे तेंच पुरे! उगीच भलत्या फंदांत आम्हांला पाडूं नका आणि आमच्या या सुखाची माती करूं नका!'

ही संशयवृत्ति असतांना रामलालाच्या लीलांच्या गोष्टींवर आमचा विश्वास बसावा कसा? असो!

रामलालाच्या अशा प्रकारच्या अद्भुत कथा सांगतां सांगतां श्रीरामकृष्ण म्हणत.

“पुढें पुढें असें होऊं लागलें कीं बाबाजींनीं नैवेद्य तयार करून किती तरी वेळ वाट पहावी, पण रामलालाच्या पत्ताच नाही. जटाधारी बाबाजीला यामुळें फार वाईट वाटावें आणि शोध करीत त्यानें माझ्या खोलींत येऊन पहावें तो इथें आपला रामलाला खुशाल आनंदांत खेळत बसला आहे असें त्याला आढळून यावें! तेव्हां अभिमानानें बाबाजी त्याला खूप बोले. म्हणे 'अरे मी केव्हांचा नैवेद्य करून तुला जेऊं घालण्यासाठीं तुझी वाट पाहत

आहें आणि तूं आपला इथें खुशाल खेळत बसला आहेस का? हीच तुझी रीत आहे! मनांत येईल तें करावें! तुला दया-माया कांही आहे का? आईबापांना टाकून घनांत गेलास, बाप विचारा तुझ्या नांवानें धाय मोकलीत मरण पावला, तरी सुद्धां तूं परत फिरला नाहीस कीं मरणापूर्वीं त्याला दर्शन दिलें नाहीस!' बाबाजी असें पुष्कळ पुष्कळ बोले आणि मग त्याचा हात पकडून त्याला ओढून नेई आणि जेऊं घाली! हा असा प्रकार खूप दिवस चालला होता. रामलाला मला सोडून जाईना आणि बाबाजीलाहि त्याला इथें टाकून निघून जाववेना!

“पुढें एक दिवस, बाबाजी एकाएकीं माझ्याकडे येऊन डोळ्यांत पाणी आणून मला म्हणाला, 'रामलालानें मला जसें पाहिजे होतें तसें दर्शन दिलें. माझ्या अंतःकरणाची तळमळ त्यानें आज पूर्ण शांत केली. आतां मला कसलेंहि दुःख नाही. तुम्हांला सोडून माझ्याबरोबर येण्याची रामलालाची इच्छा नाही. तुमच्याजवळ तो आनंदांत आहे व खेळत आहे हें पाहून मला आनंद आहे. कुठें का तो राहीना, आनंदांत असला म्हणजे झालें. म्हणून मी त्याला आतां तुमच्या जवळ ठेवून दुसरीकडे निघून जाणार आहे. तुमच्यापार्शीं तो सुखी आहे याचें चिंतन करून मी आनंदांत दिवस घालवीन.' असें म्हणून रामलालास मजकडे देऊन जटाधारी बाबाजी निघून गेला. तेव्हांपासून रामलाला इथेंच आहे.”

अशी ही रामलालाच्या लोकविलक्षण लीलेची अद्भुत कथा आहे.

श्रीरामचंद्राची अखंड विरोधी भक्ति करणाऱ्या रावणाची पूर्वकथा आज सर्वांना ठाऊक असेलच असें नाही. ही मनोवेधक कथा अध्यात्मरामायणावरून येथे दिलेली आहे....

रावणाची गोष्ट

पूर्वी कृतयुगामध्ये पुलस्त्य या नांवाचा एक ऋषि होऊन गेला. तो ऋषि मोठा विद्वान् होता. तो एकदां मेरुपर्वतावर तपश्चर्या करण्यासाठी गेला आणि तेथे असणाऱ्या तृणबिंदु नांवाच्या एका ऋषीच्या आश्रमांत राहून तपश्चर्या करू लागला. तृणबिंदूचा तो आश्रम अत्यंत रमणीय असल्यामुळे स्वर्गातील देव, गंधर्व, सिद्ध इत्यादि देवगणांच्या कन्या त्या आश्रमांत खेळायला येत असत. कधी-कधी त्यांच्यापैकी कित्येक कन्या तेथे नृत्यहि करीत असत. त्यांच्या या धांगडधिंग्यामुळे पुलस्त्याच्या तपाला विघ्न येऊ लागले. एके दिवशी त्याला त्या कन्यांचा फार राग आला आणि त्यांना तो म्हणाला, 'खबरदार राहा ! यापुढे जी कोणी माझ्या दृष्टीसमोर येईल ती गरोदर राहील !' ऋषींचे वचन ऐकून त्या कन्या घाबरल्या आणि त्यांनी त्या आश्रमांत जाण्याचे अजिबात सोडून दिले.

तृणबिंदु हा राजर्षि होता. त्याला एक कन्या होती. पुलस्त्य ऋषीने दिलेला शाप

तिला ठाऊक नव्हता. त्यामुळे एके दिवशी ती निर्भय मनाने त्याच्या समोर गेली. तिची त्याच्याशी नुसती नजरानजर झाली मात्र आणि ती कन्या गरोदर राहिली !

तृणबिंदूला सर्व प्रकार समजतांच त्याने ती कन्या पुलस्त्याला देऊन त्या दोघांचा विवाह करून दिला. नंतर ती आपल्या पतीची पातिव्रत्य धर्माने सेवा करू लागली असता पुलस्त्याने प्रसन्न होऊन तिला सांगितले, "तुझ्या उदरातील गर्भापासून जो पुत्र तुला होईल तो मोठा ज्ञानसंपन्न होईल."

कुबेराचा जन्म

नंतर योग्यवेळी ती प्रसूत होऊन तिला मुलगा झाला. त्याचे नांव विश्रवा असे ठेवले. हा विश्रवा मोठा वेदवेत्ता आणि ज्ञानसंपन्न झाला. त्यामुळे लोकामध्ये त्याची खूप कीर्ति पसरली. त्याची योग्यता पाहून भारद्वाज ऋषींनी आपली मुलगी त्याला दिली. भारद्वाज ऋषींच्या या

कन्येला एक पुत्र झाला. त्याचें नांव वैश्रवण. कुबेर असेंहि त्याचें दुसरें नांव होतें. कुबेर हाहि आपल्या पित्याप्रमाणें सर्व लोकांना आवडूं लागला. त्रैलोक्यांतील सर्व द्रव्य आपल्यापार्शीं असावें अशी महत्त्वाकांक्षा या कुबेराच्या मनांत उत्पन्न झाली. त्यानें त्यासाठीं कडक तपश्चर्या केली. त्याच्या तपश्चर्येनें ब्रह्मदेव संतुष्ट झाला आणि त्यानें कुबेराला हवा असलेला वर दिला. त्या वराच्या योगानें जगांतील सारी संपत्ति कुबेरापार्शीं आली. लोक त्याला धनेश म्हणूं लागले. प्रसन्न झालेल्या ब्रह्मदेवानें त्याच वेळीं कुबेराला पुष्पक नांवाचें विमानहि दिलें. त्या विमानांत बसून कुबेर आपल्या पित्याकडे गेला आणि आपल्या वरप्राप्तीची व विमान प्राप्तीची सर्व हकीकत त्यानें त्याला सांगितली. नंतर तो पित्याला म्हणाला, 'बाबा ! ब्रह्मदेवानें मला प्रसन्न होऊन वर दिला खरा, पण त्यानें मला राहाण्यासाठीं स्वतंत्र स्थान दिलें नाहीं. जेथें मला इतरांपासून उपद्रव होणार नाहीं, असें एखादें निर्वेध स्थान असेल तर मला दाखवा.' "

हें ऐकून विश्रवा म्हणाला, 'तूं म्हणतोस तसें एक स्थान पाहण्यांत आहे. पूर्वी विश्वकर्मानें लंका या नांवाची एक नगरी राक्षसांसाठीं निर्माण केली आहे. त्या नगरींत कांहीं कालापूर्वी राक्षस राहात असत. पण ते उन्मत्त झाल्यामुळें विष्णूनें त्यांच्यावर स्वारी करून त्यांना तेथून हांकून लावलें. विष्णूच्या भीतीनें ते सर्व राक्षस लंकेतून निघून गेले. ते सध्यां पाताळांत राहात असतात. ही लंका नगरी समुद्राच्या मध्यभागीं असल्यामुळें

जवळ जवळ शत्रूला ती अजिंक्य आहे. सध्यां ती रिकामी आहे. यासाठीं तूं तेथें जाऊन राहा. तेथें तुला कोणाचा उपद्रव होणार नाहीं.' "

कुबेराला ही गोष्ट मानवली आणि तो लागलाच लंकेत राहावयास गेला.

सुमाली राक्षसाची योजना

याचवेळीं पाताळांत सुमाली या नांवाचा एक राक्षस राहात होता. तो मांसभक्षक असल्यानें मांसाच्या शोधासाठीं पृथ्वीवर आला होता. त्याच्याबरोबर त्याची कन्याहि होती. तिचें नांव कैकसी. ती कन्या अतिशय सुंदर होती. तो सुमाली राक्षस आकाशमार्गानें लंकेवरून जात असतां कुबेर त्याच्या दृष्टीस पडला. लागलीच त्याच्या मनांत एक कल्पना आली व तो आपल्या मुलीला-कैकसीला-म्हणाला,

'मुली, तूं आतां चांगली मोठी झाली आहेस. पण मी नकार देईन या भीतीनें तुला मागणी घालण्यासाठीं कोणी येत नाहीं. तेव्हां तूं असें कर. तूं स्वतः विश्रवा ऋषींपार्शीं जाऊन त्यांना वर. त्यांच्यापासून तुला जे पुत्र होतील ते या कुबेराप्रमाणें पराक्रमी होतील. तुझ्या या कृतीनें सर्व राक्षसकुलाचें कल्याण होईल.

पित्याची सूचना कैकसीला आवडली ती लागलीच विश्रवा ऋषींपार्शीं गेली आणि त्याच्यासमोर लाजेनें मान खाली घालून उभी राहिली. ऋषींनीं तिला विचारलें, 'मुली तूं कोण ? इथं कां आली आहेस ?'

कैकसी म्हणाली, 'तुम्ही सर्वज्ञ आहांत मी उघड सांगितलं पाहिजे असं नाहीं.

माझा हेतु आपण अंतर्ज्ञानाने ओळखलाच असेल.’

विश्रवा ऋषीने क्षणभर एकाग्र मन केल्याबरोबर तिच्या मनांत काय आहे हे त्याच्या लक्षांत आले. तो कैकसीला म्हणाला,

तुझी इच्छा काय आहे हे मला समजले. तुझ्या इच्छेप्रमाणे माझ्यापासून तुला पुत्रप्राप्ति होईल. परंतु तू भलत्याच वेळी माझ्याकडे आलीस ही मोठी चूक केलीस. ही संध्याकाळची वेळ असल्यामुळे तुला जे दोन पुत्र होतील ते महाभयंकर होतील.”

कैकसी म्हणाली,

“महाराज आपल्यासारख्या मुनि श्रेष्ठापासून होणारे पुत्र हे भयंकर निपजतील हे योग्य होईल काय ?”

विश्रवा म्हणाला,

“होय ही वेळ वाईट असल्यामुळे तसे होणारच. पण एक समाधानाची गोष्ट आहे. ती अशी की तुला जो तिसरा पुत्र होईल तो जरी जन्माने राक्षस असला तरी देवांचा द्वेष न करता तो भगवान् विष्णूची मोठ्या प्रेमाने भक्ति करील व तो रामभक्त होऊन राहील.”

रावणाचा जन्म

विश्रवाऋषीने कैकसीशी विवाह केला. पुढे योग्य वेळी तिला पहिला पुत्र झाला. त्याचे रूप फार भयंकर होते. त्याला दहा माना, दहा डोकी आणि वीस हात होते. तो जन्माला आला तेव्हा मोठमोठे भूकंप झाले आणि विनाश सुचविणारे अनेक घोर उत्पात घडून आले. या मुलाचे नांव रावण.

त्यानंतर कैकसीला आणखी एक मुलगा झाला. त्याचे नांव कुंभकर्ण असे

ठेवले. त्याचा देह एखाद्या पर्वताप्रमाणे प्रचंड होता. त्याच्यामागून कैकसीला एक मुलगी झाली. तिचे नांव शूर्पणखा. तीहि आपल्या दोघां वडील भावांप्रमाणे भयंकर आणि दुष्ट होती. तिच्या पाठीवर विभीषण जन्माला आला. तो मात्र दिसण्यांत सुंदर होता व त्याचा स्वभावहि अगदी शांत होता.

रावणाचे शरीरसामर्थ्य अचाट होते. तो लोकांना अतिशय त्रास देई त्यामुळे लोक रावणाला भीत असत. एखाद्या प्राण्याच्या शरीरांत निर्माण झालेला रोग जसा दिवसानुदिवस वाढत असतो, तसा तो दुष्ट रावण समाजामध्ये दिवसानुदिवस प्रबळ होत चालला होता.

कैकसीला मत्सर

इकडे लंकेत राहिलेल्या कुबेराला कांहीं काळाने आपल्या पित्याच्या दर्शनाला जाण्याची इच्छा झाली. तो आपल्या पुष्पक विमानांत बसून विश्रवा ऋषीच्या आश्रमांत आला. त्याचे ते तेज, सौंदर्य आणि ते पुष्पक विमान कैकसीने पाहिले. तिला आपल्या सावत्र मुलाचा उत्कर्ष सहन झाला नाही. ती आपल्या मुलाशी— रावणाशी—गेली आणि त्याला म्हणाली, बाळ ! तो तुझा सावत्र भाऊ पाहिलास ना ? तो कसा तेजस्वी आहे ! तू कां नाही त्याच्यासारखा होत ? तू प्रयत्न करशील तर त्याच्यासारखाच पराक्रमी होशील.”

आपल्या सावत्र भावाची स्तुति ऐकून रावणाला राग आला. तो म्हणाला, “त्या कुबेराची तू एवढी प्रतिष्ठा कराला सांगतेस ? मी कांहीं कमी नाही. मी

त्याच्याहूनहि अधिक सामर्थ्य संपादन करीन. पहा तर खरें ! ही माझी प्रतिज्ञाच आहे.”

रावणाची अघोर तपश्चर्या

अशी प्रतिज्ञा केल्यावर रावणाने आपल्या भावांना बरोबर घेतले आणि ते तिचे तपश्चर्या करण्यासाठी गोकर्ण क्षेत्रांत गेले. तेथे रावणाने एकनिष्ठेने दहा हजार वर्षे तपश्चर्या केली. कांहीं न खातां निराहार राहून त्याने तप केले. एक हजार वर्षे झालीं कीं आपले एक मस्तक कापून तो त्याचे अग्नीमध्ये हवन करित असे ! अशा रीतीने नऊ हजार वर्षे तप करून आपली नऊ मस्तके कापून त्याने ती अग्नीमध्ये अर्पण केली. पुढे आणखी एक हजार वर्षे पुरी झाल्यावर जेव्हां तो आपले दहावे मस्तक कापण्यास सिद्ध झाला झाला तेव्हां प्रसन्न होऊन ब्रह्मदेव वर देण्यास रावणापार्शीं आला. त्यावेळीं रावण ब्रह्मदेवास म्हणाला, ‘देव, नाग, यक्ष, देवता किंवा राक्षस अशांपैकीं कोणाच्याहि हातून मला मृत्यु येऊं नये. मी मनुष्याची पर्वा करित नाहीं. यःकाश्चित् माणसें ती ! त्यांच्या हातून मला मरण येणें शक्य नाहीं.’

ब्रह्मदेवाने ‘तथास्तु’ म्हणून त्याला वर दिला. नंतर तो रावणाला म्हणाला,

‘रावणा, तूं मोठ्या साहसाने जीं आपलीं नऊ मस्तके अग्नीला अर्पण केलीं आहेत, तीं तुझीं मस्तके तुला पुन्हां पहिल्या सारखीं प्राप्त होतील. इतकेच नव्हे तर तीं अक्षय होतील. म्हणजे तीं जरी तुटलीं तरी पुनः नवीं उत्पन्न होतील. तसेंच तुला जें रूप ध्यावसें वाटेल तेंहि घेतां येईल.’

विभीषणानेहि खूप तपश्चर्या केली होती. त्याला ब्रह्मदेवाने अमरत्व दिलें. कुंभकर्णाची तपश्चर्याहि कडक झालेली होती. त्याला वर मागण्यास ब्रह्मदेवाने सांगितले. त्यावर तो म्हणाला,

‘देवा, जर तूं वर देणार तर मला एवढेंच दे कीं, मला सहा महिनेपर्यंत एकसारखी गाढ झोंप लागावी आणि एक दिवस मला पोटभर खायला मिळावे !’

रावणाने लंका घेतली

आपल्या नातवाला उत्तम वर मिळाला ही हकीगत सुमाली राक्षसास कळतांच त्याला अतिशय आनंद झाला. आतां आपणांस देवांचे भय उरले नाही अशी त्याची खात्री झाली. आपल्या सगळ्या राक्षसांना बरोबर घेऊन तो पाताळांतून निघाला आणि रावणाकडे येऊन त्याला म्हणाला,

‘बाळ, आज तूं माझी फार दिवसांची इच्छा पूर्ण केलीस. ज्या विष्णूच्या भयाने आम्ही आमची लंका टाकून पाताळांत जाऊन दडून बसलों होतो, त्या विष्णूचे भय आतां आम्हांला उरले नाही. तुझा सावत्र भाऊ ज्या लंकेत दिमाखाने राहात आहे ती लंका आम्हां राक्षसांची आहे व त्याने ती बळकावली आहे. यासाठीं तीं तूं अगोदर स्वाधीन करून घे. कुबेराने सामोपचाराने लंका दिली तर ठीकच आहे. नाही तर तूं ती जबरीने जिंकून घे.’

रावण म्हणाला,

‘असें कसें आपण सांगतां ? कुबेर हा आमचा वडील भाऊ असल्यामुळे तो तर आम्हांला गुरुप्रमाणे पूज्य आहे.’

सुमालीबरोबर आलेल्या राक्षसांचा प्रमुख प्रहस्त राक्षस यावर म्हणाला,

‘रावणा ! तू राजधर्म आणि नीतिशास्त्र यांचें अध्ययन केलें नाहींस म्हणून असें बोलत आहेस, जे कोणी खरे शूर असतात, ते नात्यागोत्याच्या भानगडींत मुळींच पडत नाहींत. सावत्र भावांची भाऊवंदकी ही पूर्वापार चालत आलेली आहे. देव आणि राक्षस हे एका कश्यपाचें मुलगे— सावत्र भाऊ. त्यांचें वैर कांहीं आजचें नाहीं. कुबेर स्वतःला देव म्हणवितो. अर्थात् तो आपला शत्रु आहे.’

प्रहस्ताचा उपदेश रावणाला पटला. त्यानें लगेच कुबेरावर स्वारी केली. कुबेर आपल्या पित्याकडे गेला आणि त्यानें सगळें वर्तमान त्याला सांगितलें. विश्रवा कुबेराला म्हणाला, ‘रावण हा ब्रह्मदेवाच्या वरानें उन्मत्त झालेला असल्याकारणानें तुझे त्याच्यापुढें कांहीं चालणार नाहीं. यासाठीं तू मुकाट्यानें लंका सोडून दुसरी कडे जावें हें बरें.’

पित्याच्या सांगण्याप्रमाणें कुबेरानें लंका रावणाच्या स्वाधीन केली आणि तो कैलास पर्वतावर तपश्चर्या करण्यास निघून गेला. तेथें त्यानें शंकराला प्रसन्न करून घेतलें. शंकरानें त्याच्यासाठीं एक उत्तम नगरी तयार करविली. त्या नगरीचें नांव अलका असें ठेवून ती कुबेराला राह्यला दिली व त्याला लोकपाल करून उत्तर दिशेचें स्वामित्व त्याच्याकडे दिलें.

पुष्पक विमान पळविलें

राक्षसांनीं लंकेंत रावणाला राज्याभिषेक केला. तेव्हांपासून तो आपल्या भावांसह लंकेंत राहूं लागला. कश्यपाच्या दिती

नांवाच्या पत्नीचा मय नांवाचा एक मुलगा होता. तो शिल्पकर्मांमध्ये अतिशय कुशल होता. त्या मयाला मंदोदरी नांवाची लावण्यवती कन्या होती. ती त्यानें रावणाला दिली आणि आपल्या जावयाला एक अमोघ शक्तीहि आंदण म्हणून दिली.

कांहीं काळानें मंदोदरीला एक मुलगा झाला. तो जन्माला आल्याबरोबर रडूं लागण्याऐवजी त्यानें मेघाप्रमाणें भयंकर गडगडाट केला म्हणून त्याचें नांव मेघनाद असें ठेवलें.

आपल्या वरानुसार कुंभकर्ण सहासहा महिने झोंपलेला असे. पण रावण तिन्ही लोकांत फिरत राहून सर्व प्राणिमात्रांना पीडा देत असे. ज्या कोणापाशीं जी कांहीं चांगली वस्तू असेल ती तो खुशाल बलात्काराने काढून नेत असे. अशा रीतीने जगाला रावण पीडा देत आहे ही गोष्ट कुबेराच्या कानावर गेली. त्यानें आपला एक दूत रावणाकडे पाठवून “असा अधर्मानें वागूं नको” असें त्याला सांगितलें. तें रावणाला आवडले नाहीं, इतकेंच नाहीं, तर आपणाला उपदेश करणाऱ्या कुबेराचा त्याला फार राग आला. त्यानें लागलीच अलकेवर स्वारी करून आपल्या सावत्र भावाला पराभूत केलें व त्याचें पुष्पक विमान हिरावून नेलें !

रावणाचे पराक्रम

नंतर रावणानें यम आणि वरुण या दोघां लोकपालांसह युद्ध करून त्यांना जिंकलें आणि इंद्राला जिंकण्याच्या इच्छेनें तो स्वर्गांत गेला. सर्व देव इंद्राच्या साहाय्यास आले. स्वर्गामध्ये रावण

आणि इंद्र यांचें तुंबळ युद्ध सुरू झालें. बराच वेळ युद्ध झाल्यावर इंद्रानें त्याला नामोहरम केलें आणि त्याच्या मुसक्या बांधल्या. हें वृत्त रावणाचा मुलगा मेघनाद याच्या कानावर गेलें तेव्हां तो चवताळून इंद्रावर चालून गेला. पुनः भयंकर युद्ध झालें. या युद्धांत मेघनादानें इंद्राचा पराभव करून त्याच्या मुसक्या बांधल्या आणि आपल्या पित्याला सोडविलें. नंतर इंद्राला व रावणाला बरो-बरोवर घेऊन मेघनाद लंकेला परत आला. तेथें इंद्राला कैदेत ठेवलें. ही हकीकत ऐकून स्वतः ब्रह्मदेव लंकेस आला आणि त्यानें इंद्रासाठीं रदबदली केली. तेव्हां अनेक वर मागून घेऊन मेघनादानें इंद्राला सोडून दिलें.

नंतर रावणानें कैलास पर्वतावर स्वारी केली. त्यानें आपल्या बाहुवलानें सबंध पर्वतच गदगदां हालविला. हें त्याचें कृत्य पाहून नंदीला संताप आला व 'वानर आणि माणसें यांच्या हातून तुझा नाश होईल' असा त्यानें रावणाला शाप दिला. रावणाला त्या शापाचें कांहींच वाटलें नाहीं. पण अधिक पराक्रम दाखविण्याच्या भरीस न पडतां तो लंकेत परत आला. पुढें त्यानें सहस्रार्जुनाच्या माहिष्मती नांवाच्या नगरावर स्वारी केली. रावणाला वीस हात होते तर सहस्रार्जुनाला हजार होते. त्या दोघांचें युद्ध झालें असतां सहस्रार्जुनानें रावणाचा पराभव करून त्याला बंदीत ठेवलें. त्यावेळीं पुलस्त्यानें मध्यस्थी केल्यामुळें सहस्रार्जुनाच्या बंदीतून रावणाची मुक्तता झाली.

एवढ्यानें रावणाचा गर्व कमी झाला नाहीं. त्यानें पुनः बल प्राप्त करून घेऊन तो वाली वानराला जिंकण्यासाठीं त्याच्या किर्किघा नगरीवर चाल करून गेला. पण तेथें उलटाच प्रकार झाला. वालीनें त्याला सहज काखेंत दावून चारी समुद्रांवर गरगर फिरवूर आणलें. हा वानर आपल्याहून खूप पराक्रमी आहे अशी खात्री पटल्यावर रावणानें त्याच्याशीं सख्य जोडलें.

सनत्कुमारांना प्रश्न

ब्रह्मदेवाचा पुत्र सनत्कुमार याला एकदां रावण भेटायला गेला. त्यावेळीं त्यानें सनत्कुमाराला विचारलेल्या प्रश्नांत एक असा होता —

‘विष्णूच्या हातून मरण पावलेल्या प्राण्याची मरणानंतर काय गति होते ?’

त्यावर सनत्कुमार म्हणाला होता,

‘विष्णूखेरीज इतर देवांच्या हातानें मृत्यु आल्यास मेलेले प्राणी स्वर्गाला जातात. कांहीं काळपर्यंत स्वर्गातील सुखें भोगून ते पुन्हां पृथ्वीवर जन्म घेतात आणि आपल्या पूर्वजन्मीच्या पापपुण्याप्रमाणें सुखदुःख भोगतात. असा जन्ममरणाचा त्यांचा फेरा सतत चालू राहातो. पण ज्या कोणा भाग्यवंताला प्रत्यक्ष भगवान विष्णूच्या हातानें मरण येतें तो विष्णुरूपच होतो.’

हें रहस्य ऐकून रावणाला आनंद झाला. आपण प्रत्यक्ष विष्णूशीं युद्ध करावयाचें असा त्यानें मनाशीं निश्चय केला.

श्वेतद्वीपांत रावणाची फजिती

एकदां रावण नेहमींप्रमाणें त्रिभुवनांतून हिंडत असतां नारदमुनीची व त्याची

गांठ पडली. नारद नुकताच ब्रह्मलोकांतून आला होता. नारदाला नमस्कार करून रावणानें विचारलें, 'भगवन्! माझ्याशीं युद्ध करूं शकेल असा कोणी योद्धा आपल्या पाहण्यांत आहे काय ?'

नारद म्हणाला, 'श्वेतद्वीपामध्ये जे लोक राहातात ते मोठे बलाढ्य आणि पराक्रमी आहेत. तुला आपल्या बाहूंची खुमखुमी जिरवायची असेल तर श्वेतद्वीपांत जा. तेथील लोकांचे देह मोठे असतात आणि त्यांचें बळहि प्रचंड असतें.'

हें नारदाचें उत्तर कानीं पडतांच गर्विष्ठ रावण लगेच पुष्पक विमानांत बसला आणि श्वेतद्वीपांतील लोकांबरोबर युद्ध करण्याच्या ईर्ष्येनें तिकडे गेला. पण श्वेतद्वीपाच्या सीमेवर तें पुष्पक विमान जातांच असा चमत्कार झाला कीं, तेथील लोकांच्या तेजामुळेच त्या विमानाची गति खुंटली आणि तें जागचें जागीं उभें राहिलें. रावण खालीं उतरला आणि आपल्या मंत्र्यांसह श्वेतद्वीपांत शिरला. इतक्यांत तेथें असलेल्या अवाढव्य देहाच्या एका स्त्रीची नजर त्याच्याकडे गेली. दहा तोंडांचें तें बाहुलें पाहून तिला मोठी मौज वाटली तिनें त्याला सहज हातानें धरून उचललें व विचारलें,

“अरे तूं कोण ? इकडे कुठून आलास ? तुला इकडे कुणी पाठविलें ? हें सगळें मला सांग पाहूं.”

इतक्यांत आणखी एक स्त्री तेथें आली पहिल्या स्त्रीच्या हाती असलेल्या रावणाला पाहून तिलाहि गंमत वाटली तिनें पहिलीच्या हातांतून त्याला ओढून आपल्या हाती घेतलें. त्याचें तें विचित्र रूप पाहून त्या स्त्रीला हंसूं आलें. आणखी कांहीं स्त्रिया तेथें जमल्या आणि त्यांनीं रावणाला हातांत फेंकायचा आणि ओढून घ्यायचा खेळ सुरू केला. रावण मोठ्या मुष्किलीनें त्या स्त्रियांच्या हातांतून निसटला आणि तेथून पळून गेला.

रावणानें सीताहरण कां केलें ?

त्या स्त्रियांनीं आपली अशी दीन परिस्थिति करावी याचें रावणाला नवल वाटलें. पण त्याबरोबरच नारदाचे शब्द त्याला आठवले. विष्णूच्या हातून मरण आल्यामुळे हे लोक एवढे बलाढ्य झाले आहेत, असें नारद म्हणाला होता. त्याचा त्याला रोकडा अनुभव आला. आपणहि विष्णूच्या हातूनच मरण मिळवायचें हा त्याचा दृढ निश्चय झाला. विष्णूच्या हातून मरण यायचें म्हणजे प्रथम त्याला कोप येईल असें कांहीतरीं केलें पाहिजे. असें ठरवून त्यानें देवादिकांचा छळ केला. शेवटीं दंडकारण्यांत सीतेचें हरण केलें. राम हा विष्णूचा अवतार आहे, हें त्याला ठाऊक होतें. म्हणूनच त्यानें सीतेचें हरण केलें होतें. रामचंद्रापासून आपला वध व्हावा यासाठींच त्यानें हा खटाटोप केला होता.

सुश्लोकगीता

: अनुवादक :

वि. के. छत्रे

गीतानुवादें जरि या कुणाला
गीताशय स्वल्प कळून आला
संतोष झाला जरि अंतरास
होई मला नी जगदीश्वरास

× × ×

गीतार्थ चित्तीं दृढची ठसावा
ठसून तो आचरणींहि यावा
म्हणून झालों कविता-प्रवृत्त
कर्ता खरा श्रीहरि मी निमित्त

अर्जुन—

१ संन्यासा स्तविता, देवा, पुन्हां कर्मास वानिता ।
सांगा, दोहोंत जें श्रेष्ठ, निश्चयें तेंचि तत्त्वतां ॥

श्रीभगवान्—

२ कर्मयोगें नि संन्यासें, दोन्हीनें मोक्ष वा मिळे ।
संन्यासाह्नुनि तें कर्म कारणें तरि आगळें ॥

३ जाण तो नित्य संन्यासी द्वेष, इच्छा, न वा जया ।
द्वंदातीत अनायासें बंध-मुक्त धनंजया ॥

४ म्हणती मूर्ख, न ज्ञानी भिन्न संन्यास-योग हे ।
धरि जो दृढ एकाते तो दोर्हांच्या फलास घे ॥

५ संन्यासें मोक्ष जो लाभे कर्मयोगेंहि तो मिळे ।
ऐक्य दोहोंत या पाही तत्त्व त्यास खरें ऋळे ॥

६ संन्यास हा तरी कर्म-योगावीण सुदुर्लभ ।
कर्म-योगी मुनि ब्रह्मा मिळे शीघ्र, नरर्षभ ॥

७ इंद्रिया नि मना जिंकी योगी तो शुद्ध अंतरीं ।
भूतमात्रीं स्वयें, ना तो बद्ध, कर्म जरी करी ॥

८-९ वधतां, खातां, भाषण करितां, जातां, निजतां विसर्जितां ।
श्वासोच्छ्वासा करितां, घेतां, उघडझांप नेत्रीं करितां ॥

- तसें स्पर्शता, कांहीं हुंगता, विषयिं इंद्रियें प्रवर्तती ।
कांहींहि न करीं मी, जाणावें, ऐसें तत्त्वज्ञें चित्तीं ॥
- १० कर्म ब्रह्मी समर्पुनी जो आसक्तीविण नित्य करीं ।
ल्लित्त न पापें, तो तो यानें पद्य—पत्र तें जेंवि सरी ॥
- ११ मनें, बुद्धिनें, देहें केवल इंद्रियांनिही, वा कारिती ।
कर्में योगी शुद्ध कराया चित्त, न आशा लव धरिती ॥
- १२ योग—युक्त तो त्यजुनि कर्म—फल शान्ती मिळवी शेवटली ।
इतर बद्ध ते होति वासना—योगें आशा धरुनि फलीं ॥
- १३ मनें सोडुनी सगळीं कर्में नउ दारांच्या या नगरीं ।
सुखें जितेंद्रिय देही राहें कांहीं करवी वा न करी ॥
- १४ कर्तृत्व न वा कर्में अथवा कर्म—फलाची ती जोड ।
लोकांची ना निर्मी ईश्वर सकल प्रकृतीचे कोड ॥
- १५ परमात्मा तो न घे कुणाचें पाप, पुण्य वा तूं जाण ।
मोह पावती प्राणी, कारण ज्ञांकी अज्ञाना ज्ञान ॥
- १६ विनष्ट झालें ज्यांचें, ज्ञानें परंतु सारें अज्ञान ।
परमतत्त्व तें स्पष्ट करुनीं दावी रविसें, त्यां ज्ञान ॥
- १७ बुद्धि रंगली, रमलें अंतर त्यांतचि, त्याचाच ध्यास ।
ज्ञान अशांचें पाप धुतें, ते न पुन्हां येती जन्मास ॥
- १८ विद्या—विनय—विभूषित—विप्र, द्विज, चांडाल, श्वा, दन्ती ।
ज्ञानी—जन या समस्तांकडे समदृष्टीनेंची बघती ॥
- १९ साम्यीं स्थिर मन ऐसें, त्यांनीं जन्म जिंकिला येथेंच ।
ब्रह्म सम नि निर्दोष म्हणूनी ब्रह्मीं वसती ते साच ॥
- २० प्रिय लाभें ना हरिखे अथवा अप्रिय लाभें न उदास ।
ब्रह्मज्ञ स्थिर—बुद्धि असा तो सुज्ञ ब्रह्मीं करि वास ॥
- २१ विषय—भोगिं जे उदास त्यांना सुख लाभे कीं आत्म्यांत ।
ब्रह्मीं वसती ते चित्तानें, अक्षय सुखिं त्या रमतात ॥
- २२ संयोगें जे भोग, देति ते पार्थो दुःखाचि नी शोक ।
आरंभ नि त्या अंत, न रमती त्यांत शहाणे जे लोक ॥

- २३ देहांत असे तोंवर हल्ले हे कामाचे नि क्रोधाचे ।
सोसूं शकतो तो योगी कीं त्यातें लाभे सुख साचें ॥
- २४ तेजोमयचि स्वयें अंतरीं भोगी सुख नी आराम ।
ब्रह्मभूत तो योगी पावे ब्रह्म—मुक्तिचें कीं धाम ॥
- २५ द्वैत गळूनी सकल—भूत हित करितां मुनिवर ते रमती ।
आत्मसंयमी ते निष्पापी ब्रह्म—मोक्ष—गिरिवर चढती ॥
- २६ आत्मज्ञानी नियत—चित्त जे काम—क्रोधातीत यती ।
ब्रह्म—मोक्ष त्यां सहजचि लाभे बसल्याठायीं सभोंवतीं ॥
- २७—२८ स्पर्श बाह्य बाहेरचि ठेवी भू—मध्ये स्थिर दृष्टि करी ।
नासिकांतुनी संचरणारे प्राणापान समान करी ॥
बुद्धि, इंद्रियें मन या जिंकी सुटले इच्छा क्रोध भय ।
मोक्षाचा ज्या ध्यास सदा तो मुक्तचि पार्था मुनि होय ॥
- २९ भोक्ता यज्ञ—तपाचा, सकलहि लोकांचा मी थोर धनी ।
सखा तसा सर्वहि जीवांचा शांति मिळे हें ओळखुनी ॥

संत सेना न्हावी यांचें भागणें

सांडोनी कीर्तन । न करीं आणिक साधन ॥
पुरवा आवडीचें आर्त । तुम्हां आलों शरणागत ॥
मुखीं नाम वाहिन टाळी । नाचेन निर्लज राउळी ॥
सेना म्हणे नुपेक्षावें । हेंचि मागे जीवेंभावें ॥

संतांच्या गंमतीच्या गोष्टी

साईबाबांनी दान दिलें
पण नशीब आडवें आलें

केव्हां केव्हां कांहीं विचित्र गोष्टींनीं साईबाबा भक्तांच्या श्रद्धेची कसोटी पाहात असत. १९१२ सालची गोष्ट बरीच भक्तमंडळी जमलेली होती. द्वारकामार्हेत प्रसादाची हंडी तयार होत होती. हंडींत टाकण्यासाठीं आणलेलें मांस बारीक करण्याचें काम चाललें होतें. कधीं-कधीं अशी मांसाची हंडी होत असे. त्या दिवशीं शिरडीशेजारच्या एका खेड्यांतला एक ब्राह्मण बाबांच्या दर्शनासाठीं आला. दर्शन घेऊन तो परत जाऊं लागला. त्यावेळीं बाबा द्वारकामार्हेतून सभामंडपांत आले व मटन बारीक करणाऱ्यास म्हणाले, 'अरे यांतलें थोडें या ब्राह्मणाला द्या ! त्याचीं मुलेंबाळें खातील !'

१९१२ सालीं भक्ष्याभक्ष्याचा विधिनिषेध केवढा ! सोवळ्या ओंवळ्याचें बंड किती ! त्यांतून तो खेडेगांवचा कर्मठ भिक्षुक. उभ्या आयुष्यांत त्यानें कधीं मांस डोळ्यानें पाहिलेलें नाही. स्वाभाविकच बाबांचे ते शब्द ऐकून त्याची भयानें बोंबडी वळली. श्री. बाळाजी जगताप वगैरे कांहीं मंडळी मटन नीट बारीक करण्यासाठीं बसलेली होती. त्यांनाहि मोठा पेंच पडला. त्यावेळीं अशीहि भावना असे कीं ज्या दिवशीं मांसाहार केलेला असेल त्या दिवशीं ब्राह्मणास स्पर्शहि करूं नये. अशा परिस्थितींत त्या ब्राह्मणाला कच्चें मांस

द्यायचें ! आपण मांस द्यायचें कसें आणि हा ब्राह्मण तें नेणार कसें ? उलटपक्षीं न द्यावे अथवा कांहीं उलट सांगावें तर बाबांच्या क्रोधाचें भय. ती मंडळी गोंधळून मोठ्या संकटांत पडली. इतक्यांत बाबा रागावून म्हणाले, 'अरे काय सांगतो मीं ? त्याच्या पदरांत द्या थोडें मांस बांधून.'

मग घाबरून घाईघाईनें एकानें मुकाट्यानें मांसाचे चारपांच तुकडे त्या ब्राह्मणाच्या उपरण्याच्या पदरांत बांधून दिले आणि मनांतून मोठा कष्टी होऊन ब्राह्मण तेथून निघाला.

शिरडीपासून सुमारें दीड मैल आल्यावर एक पाण्याचा पाट लागला. पाणी पाहिल्यावर त्या ब्राह्मणाच्या मनांत आलें कीं मटन इथें टाकून द्यावें व उपरणें स्वच्छ करावें. तो रस्त्यालगतच्या शेतांत गेला नि तेथें उपरणें सोडून गांठीत बांधलेल्या मांसाकडे न पाहातांच त्यानें तें झटकून टाकलें आणि उपरणें धुण्यासाठीं तो पाटाकडे परत आला.

उपरणें धूत असतांना हाताला कांहींतरी कठीण लागलें. त्याला वाटलें मांसातलें हाड चिकटून राहिलें असावें. म्हणून पाहतो तो चांगली तोळा पाऊण तोळा वजनाची सोन्याची कांडी चकाकतांना त्याला आढळली ! ती बघून तो ब्राह्मण अगदीं स्तिमित होऊन गेला ! बाबांची अगम्य लीला आणि स्वतःचा करंटेपणा या दोहोंची त्याला एकाचवेळीं प्रचीति आली.

लगेच पळत पळत जिथें त्यानें मांस टाकून दिलें होतें त्या जागेकडे आला पण त्याला मांसाचा मागमूसहि लागला नाहीं. तो आशेनें परत द्वारकामार्हेत आला. त्यानें घडलेली हकीगत सर्वांना सांगितली. त्यांना ती सोन्याची कांडी दाखविली. हा प्रकार चालला होता, इतक्यांत बाबा तेथें आले आणि खूप क्रोधाचा अवतार धारण करून हातांत सटका घेऊन त्या ब्राह्मणावर धांवले. ब्राह्मण विचारा घाबरून पळाला. बाबा नंतर म्हणाले, 'ब्राह्मण दुर्भागी ! त्याच्या मुलांच्या नशिबांत तें होतें. पण याचें नशीब आडवें आलें.'

× × ×

जग हालवून सोडणारें भाषण !

१८९७ सालची गोष्ट.

रामकृष्ण मिशनचा मठ स्थापन केल्यानंतर स्वामी विवेकानंदांनीं जन-हिताचीं अनेक कायें चालू केलीं होती. त्यासाठीं आपल्या गुरुभाईंना विविध प्रकारचें शिक्षण ते देत असत. त्यावेळीं मठ आलमबझार येथें होता. आपल्या गुरुबंधूंना सार्वजनिक सभांतून भाषणें करतां येणें आवश्यक आहे असें ठरवून, स्वामी विवेकानंदांनीं आपल्या मठापुरती 'वक्तृत्वोत्तेजक सभा' चालू केली होती. प्रत्येक आठवड्याला एका ठराविक दिवशीं मठांतील संन्याशांपैकीं कोणा तरी एकाला एखाद्या विषयावर तयारी करून भाषण करावें लागत असे.

स्वामी सुबोधानंदांची एका आठवड्याला बोलण्याची पाळी होती.

सुबोधानंदांना जाहीर भाषणाचा कंटाळा. त्यांनीं आपल्यावरचा हा प्रसंग टाळण्याचा खूप प्रयत्न केला, पण विवेकानंदांनीं त्यांची ही लटपट चालू दिली नाहीं. ठरल्या दिवशीं सभा भरली. सगळे मठवासी सभेला गोळा झाले आणि सुबोधानंदांची कशी काय गंमत होते, हें पाहण्यासाठीं त्यांच्या भाषणाची उत्कंठेनें प्रतीक्षा करीत बसले.

व्याख्यान सुरू होण्याची वेळ झाली स्वामी सुबोधानंद व्यासपीठावर येऊन उभे राहिले. व्याख्यानाला त्यांनीं प्रारंभ केला आणि जेमतेम दोन चार शब्द ते बोलले न बोलले इतक्यांत—

इतक्यांत जमीन थरारली, इमारती हादरल्या, झाडें उन्मळून पडलीं आणि जिकडे तिकडे मोठा हाहाकार उडाला ! कारण सुबोधानंदांचें भाषण सुरू होण्याच्या क्षणालाच १८९७ सालचा तो प्रचंड भूकंप झाला होता. अर्थात् मग कुठलें भाषण नि कुठलें काय !

भूकंपाच्या प्रचंड आपत्तीमुळें स्वाभाविकच सुबोधानंदांवरची भाषणाची आपत्ति टळली. पण तेव्हांपासून त्यांच्या वक्तृत्वाची प्रशंसा मात्र सतत होऊं लागली ! स्वामी विवेकानंद म्हणत, 'जगांत अक्षरशः जग हालवून सोडणारें भाषण जर कोणी केलें असेल तर तें आमच्या खोका महाराजांनीं !'

सुबोधानंदांना 'खोका महाराज' असेंहि म्हणत असत. 'खोका' या बंगाली शब्दाचा अर्थ 'लहान' असा आहे. सुबोधानंद हे वयानें आपल्या गुरुबंधूमध्ये सर्वांहून लहान होते. म्हणून त्यांना हें नांव पडलें होतें.

चहाचें माहात्म्य

स्वामी सुबोधानंदांना चहा अतिशय प्रिय असे. ते श्रीरामकृष्ण परमहंसांकडे येऊं लागले तेव्हां अगदींच पोरवयाचे होते. त्यावेळींहि चहावर त्यांची भक्ति खूप ! रामकृष्णांच्या घशाला विकार झाला तेव्हां त्यांना त्यापासून अतिशय त्रास होई. औषधपाणी चालू होतें. एकदां लहानगा सुबोध त्यांच्या बरोबर बोलत असतांना त्यांना म्हणाला, 'आपण चहा घेऊन बघा ना ! चहानें तुमच्या घशाला आराम पडेल अशी माझी पक्की खात्री आहे !'

रामकृष्णांची वृत्ति एखाद्या बालकासारखी ! आपला निर्व्याज अंतकरणाचा सुबोध एवढ्या निश्चितीनें चहाची शिफारस करतो आहे, तेव्हां असेलहि चहामध्ये एवढा गुण ! अशा विचारानें रामकृष्ण चहा प्यायला लगेच तयार झाले. पण डॉक्टरनीं हा दोघांचा विचार मोडून काढला आणि चहाचा उपाय तसाच राहिला.

पुढें मठामध्ये एकदां कोणत्या तरी विशेष कार्यामुळें स्वामी विवेकानंद स्वामी सुबोधानंदांवर प्रसन्न झाले. ते सुबोधानंदांना एखाद्या देवतेचा आव आणून म्हणाले " वत्सा ! मी तुझ्यावर आज प्रसन्न झालों आहे. तुला कोणता वर मागायचा असेल तर आतां मागून घे. तूं मागशील तो वर मी तुला देईन."

स्वामी सुबोधानंदांनीं गंभीरपणें स्वतःशीं खूप विचार केला. काय वर मागावा ? पण त्यांना कांहीं सुचेना. कामिनीकांचनाची सारी आसक्ति ज्याच्या अंतःकरणांतून पार गेलेली आहे, संसाराचा ज्यानें निःशेष

त्याग केला आहे आणि केवळ ईश्वर-सेवेला ज्यानें आपलें संबंध जीवन वाहिलें आहे, त्याचें मन सदैव सुखरूप असल्यामुळें त्यानें मागावें तरी काय ? सुबोधानंद बराच विचार करून म्हणाले,

" नाहीं बुवा ! आपल्याला कांहीं मागायचं सुचत नाहीं."

विवेकानंद आग्रहानें म्हणाले, 'छे छे ! तसं चालायचं नाहीं. मी एवढा प्रसन्न झालों आहे तर तूं एखादा वर मागून घेतलाच पाहिजे !'

त्यावर सुबोधानंदांना एकदम एक विचार सुचून ते म्हणाले,

'ठीक आहे ! तर मग मला असा वर द्या कीं माझा सकाळचा चहाचा कप कधींहि चुकणार नाहीं !'

विवेकानंद हंसून म्हणाले, 'तथास्तु !'

सुबोधानंदांनीं कोणता प्रचंड वर मागून घेतला हें मठांतल्या लोकांना समजल्यावर खूप हंशा पिकला.

इथें एक गोष्ट सांगण्यासारखी आहे. सुबोधानंदांचा सकाळचा चहाचा कप खरोखरीच त्यानंतर कधींहि चुकला नाहीं. अखेरच्या महासमाधीच्या दिवशींहि त्यांचा सकाळचा चहा झाला होता !

* * *

एका पेयाची नवलकथा

स्वामी विज्ञानानंद हे पूर्वाश्रमीं इंजिनियर होते. बेलूर मठाच्या इमारती बांधण्याचें काम स्वाभाविकच त्यांच्या हातीं सोपविण्यांत आलें होतें. बेलूर मठासमोर गंगेला घाट बांधण्याचें काम त्यांच्याच

देखरेखीखालीं झालें. एकदां भर दुपारीं उन्हाचे ते गंगाकांठावर काम करीत होते. स्वामी विवेकानंदांनीं त्यांना उघड्या डोक्यानें उन्हांत खपतांना पाहिलें. ते आपल्या एक शिष्याला हांक मारून म्हणाले, 'अरे, विज्ञानानंद भर उन्हांत काम करतो आहे. त्याला थोडें थंडगार पेय नेऊन दे बरं.'

शिष्य त्याप्रमाणें पेयाचा ग्लास घेऊन निघणार इतक्यांत विवेकानंदांनीं त्यांतलें चार थेंबभर पेय एका ग्लासांत ओतलें आणि तें विज्ञानानंदांना नेऊन द्यायला सांगितलें. या थडेंनें विज्ञानानंदांची कशी गंमत होते हें पाह्यला सारेजण जमले ! विज्ञानानंदांनीं तें पाठविलेलें ग्लास घेतलें. आंत कांहीं थेंबभरच पेय आहे हें त्यांनीं पाहिलें. पण कांहीं न बोलतां मोठ्या गंभीरपणें त्यांनीं तें पिऊन टाकलें.

थोड्या वेळानें विज्ञानानंद मठांत आल्यावर विवेकानंदांनीं त्यांना विचारलें, 'पेय कसं काय होतं ?'

विज्ञानानंद म्हणाले, 'छान होतं !'

दोघेहि यावर हंसले. पण लगेच गंभीर होऊन विज्ञानानंद पुढें म्हणाले,

'पण एक आश्चर्य सांगतों स्वामीजी ! ते चार थेंबच खरे ! पण ते मी प्याल्याबरोबर खरोखरीच माझी सारी तहान क्षणार्धांत पार नाहीशी झाली !'

× × ×

ध्यानाचें गोड फळ !

स्वामी ब्रह्मानंद हे रामकृष्ण मिशनचे अध्यक्ष. त्यांच्या वागण्या-बोलण्यांत एक

तऱ्हेचा राजासारखा रुबाव होता. त्यांना त्यांचे गुरुबंधु प्रेमानें राजाच म्हणत असत. सौजन्य, सहृदयता आणि सहाभूति यांचा मूर्तिमंत अवतार असें त्यांचें वर्णन यथार्थपणें केलें जातें. विमल ज्ञान आणि परमार्थ भक्ति यांचा मनोहरसंगम त्यांच्या ठिकाणी झालेला होता.

पण ब्रह्मानंदांच्या ठिकाणीं खेळकरपणा आणि थडेंखोरपणाहि भरपूर होता ! लहान मुलांशीं ते खेळत असले म्हणजे त्या मुलांइतकेच ते जणू लहान होऊन त्यांच्याशीं समरस होऊन जात.

आपल्या गुरुबंधूची आणि शिष्यांचीहि ते कधीं कधीं प्रेमानें थड्या करीत आणि आश्रमांत हास्याचा पूर लोटे.

एकदां एक शिष्य डोळे मिटून ध्यानाला बसला होता. ब्रह्मानंदांनीं एक फळ हळूच त्या शिष्याच्या पुढ्यांत आणून ठेवलें. कांहीं वेळानें तो शिष्य ध्यानांतून पूर्वावस्थेवर येऊन त्यानें डोळे उघडले. त्याबरोबर ब्रह्मानंद त्याच्या पुढ्यांतल्या फळाकडे बोट दाखवून म्हणाले, "अरे वा ! हें बघ तुझ्या ध्यानाचें फळ ! ध्यानाचें फळ गोड असतें यांत आतां कांहीं शंका आहे काय ?"

मेण्यांतला प्रवास

एकदां ब्रह्मानंदांचा एक गुरुबंधु कांहीं अगत्याच्या कार्यासाठीं रात्रीं गांवाला जायला निघाला. आणखी एक दिवस रहा असा ब्रह्मानंदांचा आग्रह होता. पण काम मठाचें आणि तें निकडीचें असल्यामुळें त्यानें ऐकलें नाही. अखेर मोठ्या अनिच्छेनें ब्रह्मानंदांनीं त्याला जाण्याची परवानगी दिली.

त्या गुरुबंधूला रात्रौ स्टेशनवर नेण्या-
साठी मेणा यायचा होता. तो आला.
मेणा निघण्यापूर्वी ब्रह्मानंदांनी मेण्याच्या
भोयांना बोलावून हळूच कांहीं तरी त्यांच्या
कानांत सांगितलें. नंतर तो गुरुबंधु
मेण्यांत बसला. मेणा निघाला. 'हूं : हूं :'
या तालावर भोई मेणा खांद्यावर घेऊन
चालूं लागले. रात्रीची वेळ असल्यामुळें
त्या मेण्यांतील संन्याशाचा डोळा लागला.
रात्रभर मेणा चालत होता. उजाडायच्या

वेळीं भोयांनीं मेणा जमिनीवर ठेवला. डोळे
उघडून मेण्यांतला संन्याशी पाहतो तों
आपण मठाच्या दाराशीं आहोंत असें त्याला
आढळलें ! आंतून स्वामी ब्रह्मानंद मोठा
गंभीर चेहेरा करून पुढें आले आणि
त्यांनीं आपल्या गुरुभाईचें स्वागत केलें !
त्याला आपण हंसावें कीं रागवावें हें
समजेना ! रात्रभर मेण्यांत बसून प्रवास
करून तो परत मठांतच आला होता !

श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थानांत विक्रीस असलेलीं पुस्तके

क्र.	पुस्तक	(भाषा)	किंमत	रु.	७-०-०
(१)	श्रीसाईसच्चरित	(मराठी)	किंमत	रु.	७-०-०
(२)	सच्चरित	(इंग्रजी)	"	"	४-०-०
(३)	दासगणूकृत श्रीसाईनाथ-स्तवनमंजरी	"	"	"	०-२-०
(४)	"	(अध्याय ४)	"	"	०-८-०
(५)	सगुणोपासना				०-३-०
(६)	प्रधानकृत पुस्तक (A glimpse of Indian spirituality)				१-०-०
(७)	श्री साई-लीलामृत		"	"	२-०-०
(८)	श्री साई-सुमनांजली		"	"	०-१-०
(९)	कीर्तन-पंचक (श्री साईलीलांनीं नटलेलें)		"	"	१-८-०
(१०)	शीलधी (शिरडी वर्णन)		"	"	०-१२-०
(११)	श्रीसाईबाबा-अवतार व कार्य		"	"	२-०-०
(१२)	श्रीसाई गीतांजली		"	"	०-२-०
(१३)	हिंदी श्रीसाईसच्चरित		"	"	४-८-०

वरील पुस्तके खालील पत्त्यावर मिळतील:—

- (१) सर कारकून, श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, पोस्ट-शिरडी, जि. अहमदनगर.
- (२) श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, मुंबई ऑफिस : ईस्ट अँड वेस्ट इ.
कंपनी बिल्डिंग, ४९।५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई. १

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥

आरती

आरती सद्गुरु साई की । कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥
कृपा कर अब तो कृपानिधान, सुबुद्धि ऐसी करो प्रदान ।
लगे मम श्री चरणन में ध्यान, हो जिससे भक्तों का कल्याण ।
मिटे पीडा सब भक्तन की । कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥आ०॥१॥

सुनी भक्तों की सदा पुकार, कर दिये भवसागर से पार ।
तुम्हारी माया अपरमपार, शरण में अब तो लो कर्तार ।
रहे छाया श्री चरणन की, कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥आ०॥२॥

भावना रही जिसकी जैसी, लखी प्रभु मूरति तिन तैसी ।
तुम्हारी माया की शैली, है चातक स्वाति बिंदु जैसी ।
मिटो दो तृष्णा दर्शन की कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥आ०॥३॥

सदा भक्तों के रखवारे, मिटाते उनके दुख सारे ।
हजारों ही तुमने तारे, जीवन तुम पर ही वारे ।
हो मुक्ति जिससे जीवन की, कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥आ०॥४॥

तुम हो पूर्ण ब्रह्म भगवान, मैं हूँ खल मूरख अज्ञान ।
तुम्हारा ही करते गुणगान, निकले इस तनसे जब प्राण ।
भावना पूर्ण होय मनकी, कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥आ०॥५॥

नहीं कुछ संपत्ति मेरे पास, केवल श्री चरणन की आस ।
लगी है "देव" हृदय में ताप, मिटे जिससे मनका संताप ।
पूर्ण इच्छा हो जीवन की, कहूँ महिमा अपार जिनकी ॥आ०॥६॥

श्री सच्चिदानंद सद्गुरु साईनाथ महाराज की जय

‘ ट्रीटमेंट ’ घायला आलेले डॉक्टर स्वतःच ट्रीटमेंट घेऊन परत गेले ! कारण—

विनोबांचा वैद्य परमेश्वर

आचार्य विनोबा भावे यांना सर्वजण बाबा म्हणतात. बाबांच्या भूदानकार्याची माहिती भारताच्या कोनाकोपऱ्यापर्यंत जाऊन पोचलेली आहे. बाबांचे भूदानकार्य हे राजकारण म्हणून चाललेले नसून ईश्वरसेवा म्हणून चाललेले आहे. विनोबांनी आपल्या भक्तीच्या बळाने देहावर कसा विजय मिळविला आहे याची एक मनोवेधक आठवण श्री. दामोदरदास मुंदडा यांनी ‘ भूदान-यज्ञ ’ साप्ताहिकाच्या एका अलिकडच्या अंकात दिली आहे. ती अशी:—

त्या दिवशी बाबांचा मुक्काम एका खिश्चन शाळेत होता. मुक्कामावर परत येतांच “ गीता-प्रवचना ” वर स्वाक्षरी देण्यास त्यांनी सुरुवात केली होती. पण तेवढ्यांतच त्यांना कांहींशी अस्वस्थता वाटू लागली. वरचेवर ते पोटावरून हात फिरवू लागले. लेखणीला डेस्कचा आधार देऊन स्वाक्षरी देण्याचे काम चालूच ठेवले. जवळच मीराबहेन उभी होती, तिला कळेनाच कीं हजारों “ गीता प्रवचनां ” वर स्वाक्षरी देणारे हात आज असे संकोच कां करीत आहेत ? त्यांना कांहींशी अस्वस्थता वाटू लागली असल्याचा संशय तर आलाच होता. शेवटी हात थांबला आणि कित्येक लोकांना निराश व्हावे लागले. घरी परतण्याऐवजी ते रस्त्यावरच थांबून राहिले.

बाबांच्या पोटांत दुखू लागले होते. सर्वांचे डोळे या महामानवावर खिळले होते. एका क्षणांत वातावरण गंभीर

चितेने भरून गेले. वाऱ्यासारखी बातमी सर्वत्र पसरली आणि सारा गांव तेथे गोळा झाला.

बाबांना फारच अशक्तता वाटू लागली. डॉक्टरांच्या सांगण्यावरून त्यांनी एनिमा घेतला, परंतु फरक वाटला नाही. वेदना तीव्र होत राहिल्या. बाबांच्या तोंडून ‘ आई-आई ’ असा व कण्हण्याचा आवाज निघू लागला. डॉक्टरांनी कांहीं गोळ्या खाण्याबद्दल त्यांना पुनः पुनः प्रार्थना केली. अशा वेदनांवर अल्युमिनीयमच्या गोळ्या त्यांनी सुचविल्या. बाबांनी ध्यान देऊन सर्व ऐकले. नंतर नम्रतापूर्वक म्हणाले. “ मी आतांपर्यंत यावर कसलेही औषध घेतलेले नाही. ”—परंतु एवढे बोलतांनाहि त्यांना फार कष्ट होत होते. आतांपर्यंत केवळ वेदनाच होत होत्या, आतां जीव घाबरा व्हायला लागला, श्वास व्यायला कष्ट पडू लागले. सर्वांची मनःस्थिति चिंताव्याकुळ होणे स्वाभाविकच

होतें. मूक प्रार्थनेशिवाय कोणीच कांहीं करूं शकत नव्हता. वेदना आणखीच तीव्र होऊं लागल्या. गेल्या पांच-सात वर्षांत असा त्रास त्यांना झाल्याचें आम्ही पाहिलें नव्हतें.

खिडकीबाहेर दृष्टि जातांच, शेकडों लोकांच्या चिंतायुक्त मुद्रा पाहून ते म्हणाले,—“एका माणसाकरितां किती लोकांना चिंता!” या सर्वांची चिंता हरणाऱ्या सर्वशक्तिमान् प्रभूलाच जणूं कांहीं त्यांनीं हृदयपूर्वक आवाहन केलें. इकडे जवळ जे कोणी होते, त्या सर्वांच्या हृदयांत द्रौपदीच्या आणि गजेंद्राच्या आर्ततेचा प्रतिध्वनि उमटत असला तर आश्चर्य नाही.

बाबांच्या पचनक्रियेवर परिमाण झालेला होता हें त्यांना झालेल्या उलटीवरून लक्षांत आलें. आदल्या रात्री त्यांना नीट झोप लागली नव्हती, कारण जेथें मुक्काम होता, त्याच्याच शेजारीं लग्नानिमित्त जोराची धामधूम सुरू होती. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं मुक्कामावर पोहोचेंपर्यंत ऊनहि खूप कडक पडलें होतें आणि दुपारींहि वानरसेनेमुळें त्यांना विश्रांति मिळाली नव्हती. या सर्वांचा परिणाम पचनक्रियेवर झाला होता.

थंडी तर बाबांना सुरुवातीपासूनच वाजत होती. त्यांनीं थोडासा शेकहि घेतला. उलटीनंतर थंडी जास्त वाजूं लागली. अंगांत तापहि भरला; परंतु संकट टळल्यासारखें सर्वांनाच वाटलें. खाटेवर निजवून बाबांना मग बाहेर हॉलमध्ये आणलें. त्यांना स्वतःलाहि थोडी शांति वाटत होती. खाट बाहेर आणतांना ते म्हणाले,

‘चार लोक आहेत ना?’—असा कठोर विनोद तेच करूं शकत होते, परंतु त्यांना प्रसन्न वाटावें म्हणून उत्तर दिलें गेलें, ‘नाहीं, त्रयाणां धूर्तानाम् आहेत.’

उद्यांपासून दुसरा जिल्हा सुरू होणार होता. जिल्ह्यांतोल सेवक उपास्थित होते. पुढील कार्यक्रम स्थगित करण्याची सूचना तारेनें देण्यांत आली होती आणि कांहीं दिवस येथेंच विश्रांति घेण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. कदाचित् अंतःप्रेरणेनें या सर्व गोष्टींचें भान बाबांना झालें असावें. ते ताईना म्हणाले, ‘महादेवी! बाबा आतां पांच मैल चालत जाऊं शकतो.’ चतुर ताईनें ताबडतोब त्यांना म्हटलें, ‘तुम्हांला आतां विश्रांति घ्यावयाची आहे!’ परंतु त्या थंडी-तापांतहि बाबांनीं बोलणें चालूच ठेवलें.

‘किती मैल आहे आजचा मुक्काम?’

‘नऊ मैल, दोन फर्लांग.’

‘डॉक्टरांना यायचें असेल तर आतां ते येऊं शकतात. यात्रा साडेचार वाजतां सुरू होईल.’ आतां ताईच्यानें राहावेना, दुःख अणि चीड दोन्ही उफाळून आलीं. ‘तुम्ही कोणाचें ऐकतच नाहीं, मग सर्वांनाच काळजी वाटते! आज यात्रा होणार नाही. डाक बंगला चांगला आहे आणि तुमचा जाण्याचाच हट्ट असेल, तर मोटारींतून जावें लागेल. मोटार तयार आहे.’

‘हें पहा महादेवी, हा कांहा चर्चेचा विषय नव्हे, मी आणि ईश्वर यांच्या मधली ही गोष्ट आहे. जोपर्यंत शरीर यात्रा करूं शकतें तोपर्यंत तें करणारच. ज्या दिवशीं पाय थकतील आणि ईश्वराची इच्छा असणार नाही त्या वेळीं तो मोटा

रीत बसवील. यात्रा पार्यीच होणार, तुम्ही मोटार घेऊन मार्गें मार्गें येऊं शकतां. ’

दर दोन मैलांवर ताई मोटारींतून उतरत असे आणि बाबांना मोटारींत बसण्याचा आग्रह करीत असे, पण बाबा कांहीं ना कांहीं तरी निमित्त करून टाळत असत. शेवटीं जेव्हां ताई ऐकेचनात तेव्हां ते म्हणाले, ‘जा, सातव्या मैलावर व्यवस्था करा.’ आणि जेव्हां सातवा मैल आला तेव्हां ते हंसून म्हणाले, ‘अरे, आतां तर आलों. जा, पुढच्या मुक्कामावर जाऊन व्यवस्था करा. आम्ही आलोंच.’ —ताईंनीं पाहिलें कीं अखेर बाबांनीं आपल्याला फसविलें आहे. त्या गुपचूप निघून गेल्या. आर्यनायकमजी म्हणाले, ‘बाबा, आज तुम्ही डॉक्टरांचे सर्व कायदे झुगारून दिले. डॉक्टरांनीं आम्हांला स्पष्ट सांगितलें होतें कीं कोणत्याहि परिस्थितींत पेशंटनें चालतां कामा नये.’

‘मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम्, ।’ बाबा उत्तर देऊं लागले, “परमानंद माधवाच्या कृपेनें काय होऊं शकणार नाही?” मग त्यांनीं रामदासांचा श्लोक म्हटला, ‘ईश्वर नित्य माझ्या जवळच आहे. माझा लहानसा प्रयत्नहि तो कृपा दृष्टीनें पाहत असतो. कैवल्यदानी, सुखानंद आनंदराम आपल्या

भक्तांचा अभिमानी आहे, तो त्यांची कधीच उपेक्षा करीत नाही. त्याला आपल्या दासांचा अभिमान आहे, पण आपण खरेखुरे दास बनतोच कुठें?”

डॉक्टर दिवसभर बरोबर राहिले होते. दोन वेळां बाबांना त्यांनीं तपासलें. त्यांच्या जुन्या अल्सरबरोबरच त्यांना ‘गॉल ब्लॅडर’ची भीति उत्पन्न झाल्याचें आढळलें. ब्लडपेशरहि फारच कमी होतें. ताप नव्हता, पण अशक्तपणा होता. पण तरी सुद्धां नऊ मैल चालून ते आले होते. सायंकाळच्या प्रार्थनेंत ते बोललेहि. दुपारीं कार्यकर्त्यांचें संमेलनहि झालें. डॉक्टर तर त्यांची दिनचर्या पाहून स्तंभितच झाले.

सातत्ययोगाचा महिमा आज पुनः एकदां त्यांनीं स्वतःच्या उदाहरणानेंच सिद्ध केला होता.

डॉक्टर निरोप घ्यायला आले. ‘गीता—प्रवचना’वर स्वाक्षरी घेतली. भक्तिभावानें साष्टांग प्रणिपात केला, सद्गदित होऊन परतले. रस्त्यामध्ये ते मला म्हणाले, “मी आलों होतो त्यांना ट्रीटमेंट घ्यायला पण मी स्वतःच ट्रीटमेंट घेऊन जात आहे! या निमित्तानें त्यांचा सत्संग लाभला हें माझें भाग्य होय. त्यांचा वैद्य तर परमेश्वरच आहे, त्यांना माझ्यासारख्या वैद्याची काय गरज?”

ज्ञानेश्वर

श्री ज्ञानेश्वर महाराज व त्यांची अमर वाङ्मयमूर्ति ज्ञानेश्वरी यांविषयीं जनतेच्या अंतःकरणांत नेहमींच आदर, प्रेम व जिव्हाळा आहे. व जसजशी वर्षे जातात, तसतशी त्यांत भरच पडत आहे. ज्ञानेश्वर व ज्ञानेश्वरी यांविषयीं कोणी बोलू लागला कीं, श्रोते ऐकण्यास उत्सुक असतात. आज मी आपणापुढें ज्ञानेश्वरी ग्रंथांतून ज्ञानेश्वर महाराजांविषयीं काय माहिती मिळते याविषयीं कांहीं विचार मांडणार आहे. 'ज्ञानेश्वरींतील ज्ञानेश्वर,' हा विषय तसा कुतूहल निर्माण करणारा आहे. पण ज्ञानेश्वरीद्वारां ज्ञानेश्वर महाराजांविषयीं माहिती चटकन् मिळविणें कठीण काम आहे. कारण ज्ञानदेव हे 'माझे असतेपण लोपो, नामरूप हारपो,' अशा अदानित्व वृत्तीचे असल्यामुळे त्यांनीं आपल्या लौकिक चरित्रा विषयीं जवळजवळ मौनच पाळलें आहे. तुकाराम महाराज अथवा एकनाथ महाराज यांच्या ग्रंथाची गोष्ट या दृष्टीनें निराळी आहे. तुकाराम महाराजांनीं आपल्या ग्रंथांत आपलें लौकिक चरित्र, साधनमार्ग, त्यांना आलेले पारमार्थिक उच्च अनुभव लिहून ठेवले आहेत. नाथांच्या ग्रंथांत संसारांतील गृहस्थाश्रमाचें तपशीलवार वर्णन आल्लें आहे. तसें ज्ञानदेवाच्या ग्रंथांत आपणांस आढळत नाही. फार

तर 'वधूवराचिये मिळणी । जैसी वन्हा-डियांहि लुगडीं लेणीं ।' असा दृष्टांत सांपडतो. 'जन्मनेनि प्रसंगे । स्त्री देह शिवणें अंगे । तेथेनी जन्म अवघे । सोवळी कीजे ।' असे ज्ञानदेव होते. ते संसाराला शिवलेच नाहीत, ते संसाराचें यापेक्षां जास्त काय वर्णन करतील ?

ज्ञानेश्वरींत ज्ञानदेवांचे आई, वडील अथवा कूळ याविषयीं कांहीं माहिती मिळत नाही. त्यांचे गुरु श्रीनिवृत्तिनाथ यांचें जें वर्णन आलें आहे, तेंहि लौकिक स्थितीचें नसून, त्यांच्या उच्च अध्यात्मिक स्थितीचें आहे. नाही म्हणावयास १६ व्या अध्यायांत निवृत्तिनाथांचा महिमा वर्णन करतांना ज्ञानदेवांनीं दोन ओव्या स्वतःबद्दल लिहिल्या आहेत. परंतु त्या ओव्या स्वतःचें वर्णन करण्याकरितां नसून, ज्या गुरुकृपेमुळे ज्ञानेश्वरी ग्रंथ निर्माण झाला, ती गुरुकृपा आपणांस कशी प्राप्त झाली हें सांगण्याकरितां लिहिलेल्या आहेत. या ओव्या अशा आहेत.

माझिया सत्यवादाचें तप ।

वाचा केलें बहुत कल्प ।

म्हणोनि फळाशि हे महाद्विप ।

पातली प्रभो ।

पुण्यें पोशिलीं असाधारणें ।

तियें तुझे गुण वानणे ।

देउनि मज उत्तीर्णें । झाली अजी ॥

ज्ञानदेव म्हणतात, माझ्या वाणीने मागील असंख्य जन्मांत केवळ सत्य बोलण्याचेंच तप केलें, त्याचें फल म्हणून माझ्या वाणीतून ही गतिवरील टीका बाहेर पडत आहे. 'माझा मन्हाठाचि बोलु कौतुकें । अमृतातेंही पैजा जिंकें । ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ।' किंवा 'मन्हाठेचिये नगरी । ब्रह्मविद्येचा सुकालु करी । घेणें देणें सुखचि वरी । हो देई ज्या जगा ।' अशा योग्यतेचा ज्ञानेश्वरी हा परिपूर्ण ग्रंथ आहे. याचें कारण तो ज्या वाणीतून निघाला, ती वाणी सत्यवादित्वाच्या तपश्चर्येने पुनीत झालेली आहे.

ज्ञानेश्वरीत ज्ञानदेवांच्या विद्यावंशाची नाथ परंपरेची माहिती मिळते. 'महेशान्वय संभूते । श्री निवृत्तिनाथ सुतें । केलें ज्ञानदेवें गीतें । दोहीकार लोपे । या ओवींत हा विद्यावंश स्पष्टपणें दिसून येतो. परंतु या ओवीवरून एका संशोधकानें निवृत्तिनाथ हे ज्ञानदेवाच्या वडिलांचें नांव व महेश (रेडे) हे त्यांचें आडनांव होतें असा अजब शोध लावला आहे ! या संशोधकानें ज्ञानेश्वरी ग्रंथ एकदां जरी समग्र वाचला असता तरी त्यास कळून आलें असतें की, महेश म्हणजे श्री शंकर असून त्या अर्थानें अनेक ठिकाणी ज्ञानेश्वरीत महेश शब्द आला आहे.

'क्षीर सिंधु परिसरी । शक्तिच्या कर्ण कुहरी । नेणो कै त्रिपुरारी । सांगितलें जें ।' यांत पुन्हां शंकराचा स्पष्ट उल्लेख आहे. शंकर, मत्स्येंद्रनाथ, गोरक्षनाथ, गहिनीनाथ व निवृत्तिनाथ अशी नाथ-परंपरा ज्ञानदेवांनी दिलेली आहे. शिष्य हा गुरुपुत्र असतो म्हणून 'निवृत्तिनाथसुतें' असें ज्ञानदेवांनी म्हटलें आहे. ज्ञानेश्वरी-

वरून आपणांस निश्चित दिसून येतें की, ज्ञानदेवांनी आपली टीका पूर्णावस्थेंत लिहिली आहे. हें सांगावयाचें कारण म्हणजे काहीं लेखकांनी असें म्हटलें आहे की, ज्ञानेश्वरी हा स्वतंत्र प्रज्ञेचा ग्रंथ नसून तो अपूर्णावस्थेचा आहे. यानंतर लिहिलेला 'अमृतानुभव' हा परिपक्व स्थितितिला ग्रंथ आहे. लेखकांचें अमृतानुभवावरील प्रेम यांत दिसून येत असलें तरी आपण ज्ञानदेवांचेवर काय अन्याय करीत आहों, याची त्यांस कल्पना दिसत नाही. कारण ज्ञानेश्वरीच्या सुरवातीसच 'कां चिंतामणि झालिया हातीं । सदा विजय वृत्ति मनोरथी । तैसा मी पूर्णकाम श्रीनिवृत्ति । ज्ञानदेवो म्हणे ।' अथवा, 'तुझिया प्रणति । मी पूर्ण झालों श्रीनिवृत्ति ।' असें ज्ञानदेव स्वतःच सांगतात. सहाव्या अध्यायांत 'दशेची वाट न पाहतां । वयसेचिया गांवा न येतां । बालपणीच सर्वज्ञता । वरी तयाते ॥' 'तीथे सिद्ध प्रज्ञेचेनि लाभे । मनचि सारस्वते दुभे । मग सकळ शास्त्र स्वयंमे । निघतीं मुखें ॥' या योगी पुरुषांचे वर्णनांत त्यांचा स्वानुभवच दिसून येतो.

ज्ञानदेवांच्या ठिकाणी उत्कृष्ट कर्म, उत्कृष्ट ज्ञान, उत्कृष्ट योग व उत्कृष्ट भक्ति यांचा सुंदर संगम आढळतो. सोन्याच्या कलशांत गंगेचें उदक असावें, त्याप्रमाणें बाह्य शुद्ध कर्माचरण व आंत विमल आत्मज्ञान असा त्यांचा आदर्श पुरुष आहे. ऐहिक धडा पक्का करून नंतरच परत्राच्या गोष्टी बोलाव्यात. घरच्या माणसांशीं ज्याला नीट वागतां येत नाही, त्यांनी बाहेर लोकोद्धाराच्या गोष्टी सांगण्याचा मूर्खपणा करूं नये असें त्यांचें मत आहे.

सारांश, अज्ञ समाजासाठीं तळमळणारे, ज्ञानी व योगी, पूर्ण-काम, सगुण रूपाची आवड असणारे, श्रेष्ठ गुरुभक्त व अंगी थोरपणा व व्युत्पत्ति असूनहि ती विसरणारे, दुसऱ्याचा उपहास न करतां त्याला सन्मार्गाला लावणारे, जगाचें कल्याण साधणारे, एक ना अनेक ज्ञानदेवांच्या गुणांचें ज्ञानेश्वरीत दर्शन घडतें. त्यांच्या-

बहुल यथार्थ तें बोलणें अशक्य आहे. 'नेणां युक्तिचिया खोली' म्हणून जेथें तुकोबाराय स्वस्थ बसले, तेथें माझ्या-सारख्या पामराचा काय पाड ? माझ्या-सारख्यानें त्यांचे चरणां मस्तक ठेवून निवांत रहावें, हेंच उचित होय.

[आकाशवाणीच्या सौजन्यानें]

करुणा हें भक्तीचें रूप

भक्ति जेव्हां करुणेच्या रूपांत प्रकट होईल तेव्हांच ती वास्तविक भक्ति होईल. मी असे कांहीं मूर्ति-पूजक पाहिलेले आहेत कीं, जे कठोर हृदयाचे आहेत. रोज पूजा-अर्चा करतात; परंतु जीवनांत तेवढेच कंजूस आणि निर्दय असतात. शास्त्रांत असे लिहिलें आहे कीं, आपण जसे ध्यान करतो तसेच रूप आपणांस मिळतें. कधी कधी तर मला असे वाटतें कीं, दगडाच्या मूर्तीचें ध्यान करणारे दगडाचें ध्यान करतां करतांच दगडा-प्रमाणेंच कठोर बनत असतात. आणि याचा परिणाम म्हणून लोक नास्तिक बनतात. जे दगडाची पूजा करतात आणि स्वतःच दगड बनतात. त्यांनाच मी दोष देतो. मूर्तीची पूजा करणें चुकीचें आहे असें मी म्हणत नाही, तोहि ईश्वरभक्तीचाच एक प्रकार आहे; परंतु खऱ्या उपासनेचें स्वरूप हेंच आहे कीं, हृदयांत करुणा भरलेली असणें आणि सर्व ईश्वरस्वरूप आहे

याची जाणीव होणें. परमेश्वर म्हणजे प्रेम. जो मंदिरांत जाईल तोच भक्त म्हणून ओळखला जाईल असें कांहीं नाही. उलट या मंदिरांत जी भक्ति होते तिला मी प्रयोगशाळेंतील प्रयोगाप्रमाणें एक प्रयोग म्हणून समजतो. हा प्रयोग जर तेथें सफल झाला तर तो सर्व समाजाला लागू केला पाहिजे. मला जर कोणी म्हटलें कीं, समाधि, भक्ति आणि अहिंसा या गोष्टी सर्वांसाठीं नाहीत, त्या एखाद्या मनुष्यासाठीं असू शकतात, तर मी म्हणेन कीं या गोष्टी मग आमच्या कामाच्याच नाहीत ! हवा, पाणी आणि सूर्याचा प्रकाश जर सर्वांच्यासाठीं आहे तर समाधि, अहिंसा आणि भक्ति या गोष्टी समाजासाठीं कां नाहीत ? समाजाला त्यांची आवश्यकता आहेच आणि या गोष्टी प्रत्येकासाठीं आहेत, म्हणूनच त्यांची एवढी किंमत आहे.

—विनोबा

भक्तावतंस नाना

ना. वा. गुणाजी

नारायण गोविंद उर्फ नानासाहेब चांदोरकर
(१८६०-१९२१)

“ जयां परमार्थी खरी गोडी । तयाची साईस मोठी आवडी ॥
वारूनि सर्व तयांचीं सांकडीं । स्वानंद जोडी दे तयां ॥ ”

—श्रीसाईसच्चरित ४१-७४

“ नाना परम भाग्यशाली । साईची अनन्य सेवा फळली ॥

—श्रीसाईसच्चरित. ७-११२

मागील प्रकरणांत श्रीसाईबाबांचे विरागी भगद्रत्न म्हाळसापति यांची कथा सांगितली. आतां ' भक्तावतंस नाना ' यांची गोड आणि स्फूर्तिदायक कथा ऐका.

नानांची कामगिरी—नानासाहेब चांदोरकर हे इ. स १८९२ सालापासून श्रीसाईबाबांकडे जाऊं लागले आणि श्रीबाबांच्या समाधीपर्यंत (१९१८ सालपर्यंत) त्यांचें शिरडीस येणें जाणें होतें आणि श्रीबाबांशीं त्यांचा संबंध अति जिव्हाळ्याचा होता. ह्या सर्व अवधीत म्हणजे सुमारे २५।२६ वर्षे बाबांचें निरुपमेय प्रेम नानासाहेबांवर होतें आणि नानासाहेबांची अनन्य श्रद्धा बाबांवर होती आणि त्यांनीं बाबांची निष्काम सेवा अति उत्तम तऱ्हेनें केली. विशेषतः दोन गोष्टीमुळे नानासाहेब बाबांच्या भक्तांना

चिरस्मरणिय राहतील यांत शंका नाही. पहिली गोष्ट ही की, बाबांचें वसतिस्थान म्हणजे एक पडकी मोडकी तुडकी मशीद होती. तिचा त्यांनीं जीर्णोद्धार केला, म्हणजे ती मोडून फिरून बांधली व मोठी केली. या जीर्णोद्धारार्थें काम त्यांनीं नानासाहेब निमोणकरांच्या देखरेखी खाली, कोंडाजी गवाजी आणि तुकाराम या तिघां सुतार बंधूकडून करवून घेतलें. त्यांची दुसरी कामगिरी म्हणजे त्यांनीं बाबांच्या कीर्तीचा प्रसार स्वतः आणि श्रीदासगणू महाराज यांचेद्वारा करून मुंबईच्या आजुबाजूच्या लोकांना बाबांच्या सहवासाचा आणि आशीर्वादाचा लाभ करून दिला.

मशीद उर्फ द्वारकामाई—बाबा प्रथम शिरडीस आले तेव्हांपासून या मशीदीत राहूं लागले. ही मशीद म्हणजे

एक लहानसा ओटा अथवा व्हरांडा व त्यापलीकडे एक लहान खोली आहे. बाबा येथे बसत असत आणि त्यांचे समोर एक धुनी अहोरात्र पेटत ठेविलेली असे आणि हल्लीहि ती तशीच पेटत ठेविलेली असते. या खोलीचे मध्यभागी कोपरा किंवा कमान (निंबर) असून तेथे बाबांच्या वेळीं फुलांच्या माळा लाविलेल्या असत आणि बाबा तेथे बसून दुपारच्या आरतीनंतर नैवेद्याचा काला करून सर्वांना वांटीत असत आणि धुनीतील रक्षा-उदी सर्व भक्तांना मशीदीच्या दारांत उभे राहून लावीत असत, आणि त्यांना निरोप देत असत. बाबा या मशिदीला नेहमीं द्वारकामाई म्हणत असत.

“ हीच आपुली द्वारकामाता ।
मशीदीचे या अंकी बैसतां ॥
लंकुरा देई ती निर्भयता ।
चितेची वार्ता नुरेची ॥
एकदां हिचे अंकी जो बैसला ।
बेडा तयाचा पार पडला ॥
सावलीत हिचे जो पडुडला ।
तो आरुढला सुवासनीं ॥

—श्रीसाईसच्चरित, २२-४८ व ५०

श्रीबाबांचा यशोदुंदुभि—नानासाहेबांनीं बाबांच्या कीर्तीचा जो प्रसार केला त्याविषयी थोडेसें वर्णन करणे योग्य होईल. इष्टमित्रांच्या भेटी झाल्या म्हणजे प्रसंगानुसार योग्य संधि साधून नानासाहेब बाबांचे गुणानुवादन करीत असत आणि श्रोत्यांचे ठायीं बाबांचें दर्शन घ्यावें अशी उत्कट इच्छा उत्पन्न करीत असत; अशापैकी काहीं निवडक वेंचीव उदाहरणे येथे देत आहे.

१ श्रीसाई लॉज—नानासाहेबांच्या प्रेरणेनें गुरुवार ता. २८ एप्रिल १९१० रोजी ज्या मुंबईच्या नवभक्तांना बाबांचें दर्शन झालें त्यांनीं मुंबईत जुन्या हनुमानगल्लींत रा. व. मोरेश्वर वि. प्रधान यांच्या घरी श्रीसाई लॉज स्थापन केला त्याची हकीगत श्रीसाईलीला वर्ष १३, अंक ४, ५, ६ पान १३-१४ येथे दिलेली आहे. त्यांत या नवभक्तांचीं नांवे असून नानासाहेबांनीं त्यांना साईदर्शनाबाबत दिलेली एक सूचना आहे, ती अशी:—पहिल्यानें साठे-नवलकर वाड्यांतील श्रीनिंबाचे वृक्षाखालील बाबांच्या गुरूच्या समाधीचें दर्शन घेऊन त्यास प्रदक्षिणा घालून नंतर श्री बाबांच्या दर्शनास जावें, हल्लीहि दर्शनास जाणाऱ्या मंडळीनीं, प्रथम निंब वृक्षाखालील समाधीचें दर्शन घेऊन नंतर मशीदींत बाबांच्या छत्रीचें (म्हणजे प्रत्यक्ष बाबांचें) दर्शन आणि त्यानंतर वाड्यांतील समाधीचें दर्शन घेण्याची प्रथा ठेविल्यास योग्य होईल.

(२) श्री काकासाहेब दीक्षित—
कै. हरि सीताराम ऊर्फ काकासाहेब दीक्षित हे नानासाहेबांचे कॉलेजमधील सहाध्यायी व जुने स्नेही होते. नानांची व त्यांची भेट इ. स. १९०८।०९ चे सुमारास लोणावळ्यास झाली. तेव्हां आपण विलायतेंत असतांना आपला पाय दुखावला, पुष्कळ इलाज करून पाहिले तरी तो बरा होत नाही इ. हकीकत काकांनीं नानांना सांगितली तेव्हां—

“ तो पायाचा लंगडेपणा ।
निःशेष जावा येतें का मना ? ॥
चला माझे गुरूचे दर्शना ।
ऐसें तंव नाना वदले तयां ॥ ”

श्रीसाईसच्चरित, ५१-२६